

Psychotische ervaringen in de moderne samenleving

Afstudeerscriptie van Jan Vrielink
Universiteit voor Humanistiek
Studentnummer 00030064

Inhoudsopgave

Psychotische ervaringen in de moderne samenleving	1
Inhoudsopgave	2
Onderzoeksplan.....	4
Vraagstelling.....	4
Begrippen.....	4
Doelstelling.....	5
Humanistische relevantie.....	5
Methodologische keuzes.....	6
1 Inleiding.....	9
2 Wat is een psychose en schizofrenie?.....	11
5 Existentialistische analyse van <i>Fight Club</i>	20
5.1 Voorbij het existentialisme	21
5.2 Existentialistische allegorie van ‘ik-gerichtheid’	22
5.3 Levensbeschouwing in <i>Fight Club</i>	26
6 <i>Fight club</i> : Het (samen) leven bedreigd.....	30
6.1 <i>Fight club</i> als psychotische oplossing.....	30
6.2 Project Mayhem als psychotische oplossing.....	32
7 De weergave van een kunstwerk.....	34
7.1 Het modernisme	35
7.2 De postmoderne vorm van <i>Fight Club</i>	38
8 Leven in tijd en ruimte.....	41
8.1 Existentiële zielzorg.....	41
8.2 Pure Waanzin	43
8.3 Het verdeelde zelf	46
9 Zelfoverstijging als het vermogen om in tijd en ruimte te leven.	49
10 Richting een ruimer kader voor de ervaring in de moderne samenleving.	52
Conclusie.....	56

Gebruikte literatuur..... 59

Onderzoeksplan

Vraagstelling

Wat zijn de verschillen en overeenkomsten tussen 'gezonde mensen' en mensen die lijden aan schizofrenie, waar het de structuur van de waarneming en het beleven van de wereld in een moderne context betreft?

Begrippen

Context

Met de 'moderne context', waarbinnen onze beleving van de wereld plaatsvindt, bedoel ik de hedendaagse maatschappij waarin we leven. Daarnaast verwijst de context naar belangrijke ideeën en waarden en stromingen in onze samenleving waartoe we ons verhouden of die we aanhangen.

Structuur van de waarneming

Met de structuur van onze waarneming van de wereld bedoel ik de manier waarop wij tijd en ruimte beleven en de invloed hiervan op hoe onze zintuigen de wereld registreren en hoe wij deze interpreteren.

Psychose:

Een toestand waarbij de beleving, denkpatronen en het gedrag, door verstoring van de waarneming, niet meer zijn afgestemd op hoe andere mensen de omringende werkelijkheid beleven. Iemand wordt als psychotisch gediagnosticeerd, wanneer er sprake van twee of meer van de volgende symptomen: wanen, hallucinaties, verward taalgebruik, sterk verward of catatoon gedrag.

Schizofrenie:

Schizofrenie is een stoornis die ten minste zes maanden duurt en waarbij gedurende één maand sprake is van bovenstaande kenmerken. Iemand wordt als schizofreen gediagnosticeerd na een dusdanig lange psychotische periode waardoor verwacht mag worden dat deze zo ontwrichtend is geweest, dat deze gevolgen heeft voor de rest van zijn of haar leven.

Doelstelling

De doelstelling van mijn onderzoek is een bijdrage te leveren aan de vermindering van isolement van mensen met schizofrenie. Met de hulpverlener, en specifiek de geestelijk begeleider, in mijn achterhoofd wil ik met dit onderzoek bijdragen aan het je beter kunnen verplaatsen in de belevingswereld van iemand met psychotische ervaringen. Het is nadrukkelijk niet mijn intentie in deze scriptie al concrete voorstellen te doen over hoe deze bewustwording ingevuld moet worden in de praktijk van hulpverlening.

Ik wil mijn doelstelling bereiken door te onderzoeken wat de structurele en contextuele verschillen zijn in de beleving van de wereld tussen mensen die schizofreen zijn en mensen die dat niet zijn. Mijn vooronderstelling is dat door deze bewustwording het isolement van mensen met schizofrenie kan verminderen. De positieve effecten hiervan zijn dan merkbaar op twee gebieden.

- Het bewust zijn van verschillen en overeenkomsten zou de begeleiding die de geestelijke verzorger biedt kunnen verbeteren. In de begeleiding kan dan gewerkt worden aan de integratie van verschillende dimensies van de werkelijkheid in het levensverhaal. Het honoreren van voor ons afwijkende ervaringen in het levensverhaal, zorgt ervoor dat deze ervaringen een serieuze plek mogen innemen in het leven van de schizofreen. Met het honoreren van het afwijkende bedoel ik dat deze ervaringen niet afgedaan worden als onwerkelijk. Werken vanuit deze benadering zou het beter mogelijk kunnen maken meer contact te hebben met mensen met schizofrenie. De geestelijk begeleider kan mensen met schizofrenie mogelijk een kader bieden waarin al hun ervaringen tellen, zodat het mogelijk wordt deze ziekte een plek in hun leven te geven.

- Het bewust zijn van verschillen en overeenkomsten maakt het voor mensen in de nabije omgeving van iemand met een psychose of schizofrenie, makkelijker om deze ervaringen een plek te geven. Dit vermindert het ongemak en onbegrip.

Humanistische relevantie

Deze scriptie beoogt bij te dragen aan de kennis over de beleving van de psychotische ervaring en aan de praktische begeleiding van geestelijk verzorgers in de psychiatrie en

de psychogeriatricie¹. Daarnaast is mijn scriptie een pleidooi om de variatie aan beleving van de menselijke werkelijkheid met een open en respectvolle houding te benaderen.

De humanistische inzet van deze scriptie is het creëren van meer solidariteit met mensen die lijden aan schizofrenie en daarmee het onnodige isolement waarin schizofrene mensen zitten, te verminderen. Door het honoreren van de psychotische beleving van de werkelijkheid als een mogelijke beleving van menselijke existentie ondersteunen we het proces van zingeving van schizofrene mensen.

Methodologische keuzes

Verschillen en overeenkomsten tussen gezonde mensen zijn al bijna onuitputtelijk. Een vergelijking heeft daarom pas zin als het gaat om groepen die in ieder geval op een aantal belangrijke punten in een vergelijkbare situatie zitten. Ik heb er daarom voor gekozen de vergelijking te onderzoeken op het gebied van maatschappelijke context en op de structuur van hun waarneming van deze context en in haar verlengde, de wereld. Ten slotte zijn context en structuur van de ervaring voor beide groepen belangrijke componenten om isolement in en de beleving van de wereld te thematiseren. De tweede methodologische overweging voor mijn onderzoek is de afbakening van de onderzoeksgebieden. Ik heb ervoor gekozen het onderzoek naar de maatschappelijke context te beperken tot een aantal thema's die naar voren komen in een kunstwerk over de hedendaagse samenleving. Een wetenschappelijke uitspraak over de maatschappelijke context waarin we zitten, kan niet anders dan door het onderzoek in te perken tot een bepaald domein. Dat komt doordat het te onderzoeken gebied veel te omvattend is voor vrijwel iedere studie.

Mijn laatste methodologische overweging betreft de keuze voor *Fight Club*² en een existentialistische interpretatie van haar thema's. De eerste reden voor deze keuze is dat

¹ De psychogeriatricie is het onderdeel van de geneeskunde dat zich bezig houdt met aandoeningen die gepaard gaan met beperkingen van de geestelijke vermogens (psycho) op hogere leeftijd (geriatricie). In de praktijk houdt men zich bezig met blijvende en toenemende cognitieve beperkingen op basis van verschillende vormen van dementie. <http://nl.wikipedia.org/Psychogeriatricie>

² Er zijn een aantal interessante verschillen en keuzes gemaakt ten opzichte van het boek. In de film heeft Tyler een veel prominentere plek dan in het boek. Hij heeft veel meer tekst, onderneemt meer acties en heeft een grotere betrokkenheid bij Project Mayhem. Ook is hij in de film succesvol in het opblazen van de gebouwen terwijl in het boek de bommen niet afgaan. Fincher, de regisseur, heeft dus een aantal interessante beslissingen genomen, die voornamelijk gericht zijn op het versterken van de aantrekkingskracht van Tyler als charismatisch leider. De creditcardmaatschappijen als doelwitten in de film verschillen met die uit het boek. Daar ging het om de vernietiging van het National Museum door het gebouw ernaast op te blazen. De film eindigt met de verteller en Marla die naar de explosie kijken, terwijl het boek eindigt in een psychiatrische inrichting waarin de verteller is opgenomen. Een van de verplegers zegt tegen de verteller of Tyler: 'We miss you mister Durden'. Waarmee het boek suggereert dat Tyler niet echt verdwenen is.

Fight Club ons zowel wat vertelt over de context waarin we leven als ook over de psychotische beleving van deze context. Ik ben van mening dat een hedendaags kunstwerk altijd, naast het oproepen van een bepaalde esthetische of morele beleving, iets vertelt over de tijd waarin het werd gemaakt. De tweede reden is dat een analyse van dit kunstwerk het mogelijk maakt om het idee van Sass, dat de psychose veel affiniteiten heeft met het modernisme, te verdiepen en concreter te maken.

De derde reden waarom ik koos voor een analyse van de film *Fight Club* is dat het een duidelijke status heeft als invloedrijk kunstwerk. De grote groepen voor- en tegenstanders geven aan dat het kunstwerk een gevoelige snaar heeft geraakt. Niet alleen won zowel het boek als de film verschillende prijzen, en staat het hoog genoteerd in gerenommeerde filmlijstjes. Verwijzingen, personages en citaten uit *Fight Club* blijven opduiken in de popcultuur. De naam van `Tyler Durden`, zijn kleding, de stemmen van de hoofdpersoon en *Fight Clubs* zelf duiken op in tv programma's, video spelletjes, films en popmuziek.³

³ Voor mijn analyse maak ik zowel gebruik van het boek als de verfilming ervan. Omdat de film veel bekender is en door gebruik van verschillende media veel duidelijker past binnen de popcultuur zal ik deze als uitgangspunt nemen. `Fight Club` in hedendaagse media:

Televisie: Dead Like Me — Throughout the series the character Mason often wears clothes very similar to ones worn by Tyler in the movie version.

ER (TV series) — When Carter asks about her night out with Lewis and Chen, Abby Lockhart replies, "The first rule of girls' club is: you do not talk about girls' club."

NCIS — In season 2 episode "Red Cell", Anthony DiNozzo says "First rule of `Fight Club`, never talk about `Fight Club`. God, that's a great movie. Brad Pitt, Edward Norton, it's like the greatest guy movie...ever, I'm going to rent that for you."

The OC — In season one, episode one, after Seth and Ryan get into a fight Seth says "That was like a scene straight out of `Fight Club` or something."

Films:

Daredevil — When Matt Murdock walks into the cafe sporting a cut above his eye, he dismisses it saying he was at a `Fight Club` and that he cannot talk about it.

Fun with Dick and Jane — Dick's boss says "I want you to hit me as hard as you can."

Mr. & Mrs. Smith — When Mr. Smith (played by Brad Pitt, who played Tyler Durden in the film adaptation) and Mrs. Smith are interviewing a hostage, the hostage is wearing a `Fight Club` t-shirt.

Video games:

Fallout: Brotherhood of Steel — there is a scene in the game when you are in a desert town. When you first walk into a building, there is a dead man on a table, and a message pops up saying "His name was Robert Paulson."

Gothic 2 — Features a `Fight Club`, complete with rules, including "No one talks about what goes on behind the warehouse." Chuck Palahniuk is also listed among the game's credits.

Warcraft III — Two men named Tyler and Jack are seen fighting in one village.

World of Warcraft — There is an area in the Undercity where a Tyler and Edward (Edward being a reference to Edward Norton, who played the narrator in the movie version of `Fight Club`) are fighting different monsters. The undead around them also have names from the movie, such as Marla and Chloe. A weapon in the game is also named `Fight Club`.

Muziek:

Black Eyed Peas — The band has a song called "Like That" which contains the lyrics, "To be at `Fight Club`, even Brad had to crack a tooth".

Evergreen Terrace — The band has an album entitled *Losing All Hope Is Freedom*, named after a line from the novel that the narrator says after crying with Bob.

Finch — The band has a song called "Project Mayhem" on their first major label release, *What It Is to Burn*. The song's lyrics can be seen as mirroring some of the events in `Fight Club`.

Forgive Durden — The name of the band Forgive Durden was inspired by Tyler Durden of `Fight Club`.

Fourth Score — The fifth song on their self-titled, debut EP is entitled "I Wanted To Destroy Something Beautiful."

Frontline — The song "Hold 'Em" contains the lyrics "Generations of Tyler Durdens/who identify his wordin/as something pertinent to the/way they feel right now/a sense they've been roped in that/them debts is ownin them that house/they'll never own that shit no..." which reflect Tyler's anti-consumerism ideas.

Voor de interpretaties van *Fight Club* heb ik voornamelijk gebruik gemaakt van artikelen die uit *Stirrings Still* komen, een wetenschappelijk tijdschrift met existentialistische invalshoek.⁴ Deze artikelen onderscheiden zich van andere artikelen, omdat ze veel meer oog hebben voor de ironie van de film. Daarnaast geeft het existentialistische perspectief dat deze artikelen innemen het voordeel dat ze zich richten op zowel de individuele beleving van de personages als op de maatschappelijke context die de film bekritiseert. Deze focus sluit goed aan bij de praktijk van de geestelijk begeleider.

Seether — A music video for the song "Remedy" was confirmed to be inspired by *Fight Club*.

Slagsmålsklubben — The Swedish band (whose name translates to "the *Fight Club*" in English) was named after the film.

Taking Back Sunday — The music video for "Cute Without The 'E' (Cut From The Team)" was inspired by *Fight Club*. Also, a *Fight Club* poster can be seen in the background in Adam Lazzara's room in the "Great Romances of the 20th Century" video, and they have done many *Fight Club*-themed photo shoots for magazines

⁴ *Stirrings Still* The International Journal of Existential Literature Fall/Winter 2005 Volume 2 Nummer 2

1 Inleiding

Tijdens mijn stage werkte ik als geestelijk verzorger met een aantal schizofrene patiënten. Ook heb ik familieleden en een vriendin met een vorm van deze ziekte. Een van de dingen die me als begeleider en nauw betrokkene het meest trof, was het grote maatschappelijke isolement waarin je door onwil en onbegrip terecht komt, wanneer je bent gediagnosticeerd als schizofreen. Dit isolement wordt nog versterkt doordat de beleving van de werkelijkheid, die we doorgaans met elkaar delen op het niveau van tijd, ruimte en identiteit, geheel of gedeeltelijk anders ervaren wordt in een psychose. Een van de moeilijkheden die ik zelf ondervond in het contact met schizofrene mensen, was een gebrekkige kennis over de manier waarop mensen tijdens en na een psychose de wereld en zichzelf ervaren. Daarnaast was het een verontrustende ervaring niet langer een gedeelde beleving te hebben van de wereld.

Naar de psychotische beleving van de werkelijkheid is niet veel onderzoek gedaan en daardoor kan maar weinig met zekerheid gezegd worden over dit onderwerp. Vaak wordt de psychotische beleving alleen aangeduid als een verstoring in de werkelijkheidsbeleving in combinatie met bizarre handelingen en verwarde gedachten. Hierdoor is het beeld ontstaan dat men deze beleving van de werkelijkheid het best kan negeren of corrigeren. Daarnaast maakt de diversiteit van psychotische uitingen het lastig om deze ervaringen binnen empirisch onderzoek te kwantificeren en analyseren. Voor de begeleiding en verzorging van mensen met schizofrenie is deze hiaat in kennis echter problematisch. Met de uitspraak ‘onbekend maakt onbemind’ in het achterhoofd is het aannemelijk dat deze kennislacune een geïsoleerde plek van de schizofrene mens in onze maatschappij versterkt. Ik besloot daarom de psychotische ervaring te onderzoeken met als doel betere begeleiding te kunnen bieden aan mensen die lijden aan deze ervaringen en het onbegrip erover.

Om mijn doelstelling te verwezenlijken onderzoek ik een boek van Louis Sass⁵ *Madness and modernism*, waarin hij stelt dat iemand in een psychose op soortgelijke wijze op de wereld om hem heen reageert, als de moderne kunstenaar dit doet met zijn kunstwerk. Door de overeenkomsten te zien tussen een kunstwerk en een psychose, komt er ruimte

⁵ Sass, Louis A, *Madness and Modernism: Insanity in the light of modern art, literature, and thought*, Basicbooks Harvard Press, Cambridge 1992

voor een benadering van psychoses waarin de uitingen van een schizofreen niet alleen als bizar en onzinnig kunnen worden beoordeeld, maar juist ook als betekenisvol. Op die manier kunnen we het denken en handelen in de psychose beter begrijpen. Louis Sass beschrijft in zijn boek een aantal interessante verbanden tussen hedendaagse kunst, filosofie en schizofrenie. Na de bespreking van deze theorie ga ik haar toepassen en concretiseren aan de hand van het kunstwerk *Fight Club*⁶. Via een analyse wil ik laten zien welke problemen er onder andere spelen in onze samenleving en hoe de kunstenaar of iemand met een psychose daarop reageert. Stil staan bij de problematische kanten van de context waarin we leven, maakt het mogelijk deze in uitvergroete of extreme vorm te herkennen in de inhoud van een psychose.

Na deze analyse ga ik dieper in op de structuur van onze ervaring van de wereld in contrast met de psychotische ervaring ervan. Met de structuur van de ervaring bedoel ik de manier waarop we tijd, ruimte en persoonsidentiteit ervaren in de context van de hedendaagse samenleving. De psychotische ervaring verduidelijkt met haar contrast hoe wij normaal gesproken leven met tijd, ruimte en identiteit.

Ik behandel verschillende boeken die ingaan op dit onderwerp. Naar aanleiding van het boekje *Existentiële zielzorg* van Knippenberg⁷ bespreek ik het leven in tijd en ruimte en de existentiële problemen, die daardoor ontstaan. Het boekje *Pure waanzin* van Wouter Kusters, thematiseert de psychotische ervaring en haar structuur zelf.⁸ Ook ga ik in op *Het verdeelde zelf* van Ronald Laing⁹. Daarbij bespreek ik de schadelijke gevolgen van de psychotische ervaring voor 'het zelf'.

In het hoofdstuk dat hierop volgt, ga ik in op 'zelfoverstijging' als het vermogen te leven in tijd en ruimte, een vermogen dat niet goed functioneert in de psychose. In het laatste hoofdstuk sta ik stil bij de uitkomsten van mijn onderzoek en stel ik voor ruimte te maken voor een kader waarin ook psychotische ervaringen gezien kunnen worden als volwaardige ervaringen. Alleen zo kan het isolement dat ontstaat rondom deze ervaringen verkleind worden.

6 Palahniuk, Chuck, *Fight Club*, Owl Books, New York 1996

7 Knippenberg, Tjeu, *Existentiële Zielzorg: tussen naam en identiteit*, Boekencentrum, Zoetermeer, 2005

8 Kusters, Wouter, *Pure Waanzin: een zoektocht naar de psychotische ervaring*, Nieuwezijds, Amsterdam 2004

9 Laing, Ronald, *Het Verdeelde Zelf: Een existentiële studie in gezondheid en waanzin*, Boom, Meppel, 1971

2 Wat is een psychose en schizofrenie?

Voordat ik begin met het eerste onderdeel, is het handig termen als psychose en schizofrenie toe te lichten en misverstanden hierover aan de orde te stellen.

Een psychose is een toestand waarbij door verstoring van de waarneming, de beleving, denkpatronen en het gedrag niet meer zijn afgestemd op hoe andere mensen de omringende werkelijkheid beleven. Wanneer de waarneming verstoord is, zoals in wanen en hallucinaties, wordt iets waargenomen dat anderen niet zien. Dat leidt tot veel verwarring en onbegrip. Iemand die hallucineert, hoort bijvoorbeeld stemmen die een ander niet hoort. Iemand met wanen heeft overtuigingen die niet gedeeld worden door mensen uit dezelfde culturele achtergrond en die oncorrigeerbaar zijn. In een godsdienstwaan is iemand er bijvoorbeeld van overtuigd de Messias te zijn. Met psychotisch gedrag wordt onbegrijpelijk, vreemd gedrag bedoeld, bijvoorbeeld dat iemand alleen maar achteruit loopt. Gedrag dat voor de betrokkene een betekenis lijkt te hebben die andere mensen ontgaat.¹⁰

De keten van associaties in het psychotische denken verschilt van de onze. De sociale conventies die ons samenleven en samenzijn regelen, verliezen hun vanzelfsprekendheid en kracht. Bovendien lijkt er niet zoiets te zijn als het kunnen reflecteren op wie je bent en wat je doet. Er treedt een grote mate van vervreemding op tussen de persoon in een psychose en de mensen in zijn naaste omgeving. Dit is een logische en tragische situatie die ontstaat wanneer ik niet kan onderkennen dat de ander de persoon is, waarvoor hij zichzelf houdt en wanneer een ander in mij niet de persoon onderkent, voor wie ik mezelf houd.¹¹

Een psychose uit zich op verschillende manieren en deze verschillen zijn zo uiteenlopend dat je niet zo maar kunt stellen dat bepaalde onderwerpen of uitingvormen altijd voorkomen. Er kan zowel sprake zijn van zeer abstracte als zeer concrete gedachte-inhouden, iemand kan zeer expressief zijn of juist uitdrukkingloos, iemand kan er op uit trekken en alles achter laten, terwijl een ander zich opsluit in een kleine ruimte. Iemand wordt als psychotisch gediagnosticeerd, wanneer er sprake is van twee of meer van de

¹⁰ www.e-psychiater.nl/html/psychiatrie/psychose.html

¹¹ Laing, Ronald, *Het Verdeelde Zelf: Een existentiële studie in gezondheid en waanzin*, Boom, Meppel, 1971 p.31

volgende symptomen: het optreden van wanen, hallucinaties, verward taalgebruik, sterk verward of catatoon gedrag.

Kusters beschrijft het begin van een psychose als volgt:

“Een psychose begint wanneer iemand afstand begint te nemen van zijn directe omgeving. Hij verwijderd zich van eerdere gewoonten. Hij neemt lichamelijk ongepast veel of juist weinig afstand van anderen, is te open waar geslotenheid op zijn plaats zou zijn en omgekeerd. In zijn interesses begint het te woelen. Zijn favoriete films bespot hij. Boeken die taboe zijn in zijn sociale omgeving leest hij. De muziek waarvan niemand twijfelde dat het de beste uitdrukking was voor gemeenschappelijk levensgevoel raakt hem niet langer. In plaats daarvan krijgt hij vreemde interesses, die anderen niet bij hem vinden passen. Kortom de psychoot raakt op drift. Hij verlaat de gemeenschappelijke grond met zijn gedeelde kennis, gedeeld gedrag en gedeelde waarden.”¹²

Schizofrenie is een stoornis die ten minste zes maanden duurt en waarbij gedurende één maand sprake is van twee of meer van de hierboven genoemde positieve symptomen (positieve symptomen zijn zaken die bij mensen in een psychose extra hebben ten opzichte van mensen die geen psychose hebben, zoals wanen) Daarnaast zullen na en tijdens de psychose ook negatieve symptomen optreden (zaken die mensen in of door een psychose minder goed kunnen dan voor de psychose) zoals: vervlakking van het gevoelsleven, depressie en een afname van het concentratievermogen.¹³

“Schizo” betekent zoiets als breuk of gespleten. De term klopt in zoverre dat er voor de schizofreen een breuk is in de verhouding tot de wereld en een gespletenheid in de verhouding tot zichzelf. Verhoudingen tussen subject en object raken verstoord door het wegvallen of eroderen van de grenzen ertussen. Intersubjectiviteit wordt hierdoor het meest aangetast. Het is echter een hardnekkig misverstand, afkomstig uit de filmwereld, dat een schizofreen twee of meerdere persoonlijkheden zou hebben die met elkaar vechten om de heerschappij van de persoonlijkheid en elkaar afwisselen zonder dat hij zich daarvan bewust is. Het klassieke voorbeeld van dit misverstand is het personage van dokter Henry Jekyll. Een vriendelijke dokter in wie de duistere kant zich heeft verzelfstandigd in de persoon van een gevaarlijke moordenaar genaamd ‘Hyde’. Hyde is ‘s nachts actief zonder dat de vriendelijke dokter daarop invloed heeft. In het begin heeft de dokter nog enige controle over zijn alter ego, maar aan het einde van het verhaal is Hyde sterk genoeg om de dokter helemaal niet meer te laten verschijnen. Een

¹² Kusters, Wouter, *Pure Waanzin: een zoektocht naar de psychotische ervaring*, Nieuwezijds, Amsterdam 2004 p. 32

¹³ [Web.inter.nl.net/hcc/F.Strijthagen/schizdsm.html](http://web.inter.nl.net/hcc/F.Strijthagen/schizdsm.html) American Psychiatric Association. Task Force on DSM-IV, Diagnostic and statistical manual of mental disorders, DSM-IV-TR American Psychiatric Association Washington DC, 2000

meervoudige persoonlijkheidsstoornis komt in deze gevallen meer in de buurt en is in deze vorm zeer zeldzaam.

Bovenstaand misverstand wordt volgens mij gevoed door een gebrekkige kennis van hallucinaties en wanen. Auditieve hallucinaties komen het meest voor en treden vaak op in de vorm van het horen van stemmen. Hierdoor kan het lijken alsof er een gevecht tussen verschillende personen woedt, maar dat is een misverstand. Wel is het zo dat de stemmen iedere vorm van contact en veiligheid kunnen saboteren en zo de persoonlijkheid van een schizofreen behoorlijk in het nauw drijven. Er is echter geen andere persoonlijkheid die ervoor in de plaats komt. Visuele hallucinaties komen minder vaak voor maar zijn goed mogelijk in de psychose. Het is echter onwaarschijnlijk en niet representatief voor schizofrenie dat er een vriendschappelijke band ontstaat met de hallucinaties zoals in de films *Fight Club* of *A beautiful mind*.¹⁴

Wanneer de gedeelde wereld van sociale conventies wordt verlaten, maakt dat het normale functioneren vrijwel onmogelijk. De wereld van de schizofreen is alles behalve stabiel en rustig. Dingen zijn voortdurend in beweging en lopen in elkaar over. Weinig zaken behouden hun vaste vorm en er is geen continuïteit in de verhouding tussen subject en object. In die zin heeft een psychose wel iets weg van een heldere droom: er is geen zelfreflectie maar wel een verhoogde zelfbewustheid. In een droom maken we vaak andere associaties dan overdag. Ook lopen tijd en ruimte meer door elkaar in dromen dan in wakende toestand.

Juist omdat iemand tijdens de psychose zich niet kan verhouden tot de psychose is het volgens Kusters beter om te zeggen dat je de psychose bent in plaats van dat je deze hebt.¹⁵ Om die reden wordt iemand die zich niet kan verhouden tot zichzelf, bestempeld als passief en overgeleverd aan de grillen van zijn ziekte. Dit werkt het misverstand in de hand dat de persoon in een psychose geen keuzes kan maken of alleen nog onzinnige dingen wil doen. In een psychose is iemand druk in de weer de steeds veranderende wereld van nieuwe betekenissen te voorzien. Zijn hoofd maakt eerder overuren dan dat deze passief zou zijn. Veel vreemdsoortig gedrag komt voort uit een keuze en er gaat een

¹⁴ In de film *Donnie Darko* wordt een beter beeld geschetst van de psychotische ervaring

¹⁵ Kusters, Wouter, *Pure Waanzin: een zoektocht naar de psychotische ervaring*, Nieuwezijds, Amsterdam 2004 p. 27

bepaalde logica achter schuil. Bizar op dingen reageren is bijvoorbeeld in sommige gevallen een tactiek om zich te verdedigen of om met rust gelaten te worden.

De vermeende passiviteit werkt nog een misverstand in de hand, namelijk dat iemand in psychotische toestand niet langer een volwassen persoon zou zijn. Naar mijn ervaring vallen veel verpleegkundigen terug op het structureren en afspraken maken op basis van ongelijkheid in het contact met schizofrenen. Hierbij raakt een volwassen relatie tussen de psychoot en de verpleging snel uit het zicht, waar dit bij een patiënt in het ziekenhuis tegenwoordig minder snel zou gebeuren. Het is juist het wegvallen van de zeggingskracht van vaste structuren in de ervaring van de psychoot die kenmerkend is voor de psychotische ervaring. Deze opnieuw aanbrengen heeft pas zin wanneer de kracht van deze ervaring is afgenomen en niet steeds weer optreedt.

De kans is groot dat zich opnieuw een lange of korte psychose zal voordoen. Een veel voorkomende ontlokker van psychoses is drugsgebruik. Ook slaaptkort in combinatie met veel stress kan een psychose veroorzaken. Randvoorwaarden die meespelen bij het ontstaan van een psychose zijn genetische aanleg en de manier waarop iemand een teveel aan prikkels, stress of heftige gebeurtenissen verwerkt. Daarnaast is de mate waarin het sociale netwerk geborgenheid biedt van belang. Een uitgebreide uiteenzetting van oorzaken en de behandeling van schizofrenie voert echter weg van het doel van deze scriptie, namelijk het thematiseren van de psychotische ervaring zelf. Het gaat mij ten slotte niet om een nieuwe medische definitie die iedere vorm behandelbaar maakt, maar om het vinden van een kader waarin de psychose op zo'n manier verschijnt dat er aanknopingspunten zijn voor contact en begeleiding van psychotische en schizofrene mensen.

De ellende is vaak niet afgelopen wanneer de feitelijke psychose voorbij is. Na een psychose treedt zeer vaak een depressie op. De terugkeer in de gedeelde realiteit gaat meestal samen met een duidelijk en pijnlijk gevoel van verlies aan zin. Daarnaast is het zeer lastig de ervaringen uit de psychose, die vaak als erg belangrijk worden ervaren, te integreren in een realiteit waarin doorgaans niet telt wat iemand heeft ervaren in de psychose. Een langdurige psychose kan schadelijk zijn voor lichaam en geest. Daarnaast vergroot een langdurige psychose de kans op een nieuwe psychose aanzienlijk. Wanneer de diagnose schizofrenie wordt gedaan, is de prognose op herstel en een normaal leven

ongunstig. Medicijnen zijn de laatste vijftig jaar gelukkig sterk verbeterd, maar blijken nooit voldoende om het isolement van de schizofreen te doorbreken. In de rest van deze scriptie zal duidelijk worden waarom dat zo is.

3 Madness and modernism

Louis Sass¹⁶schrijft in zijn boek *Madness and Modernism*, over de opvallende overeenkomsten tussen het modernisme en schizofrenie. Sass schrijft in de inleiding van zijn boek het volgende:

'Like all human beings, schizophrenic and schizoid individuals are molded by the cultural contexts in which they live; at the same time, their contributions can have some effect on these contexts. This book, however, is concerned with the issue of affinities rather than influences. (...)
*My main goal is simply to reinterpret schizophrenia and certain closely related forms of pathology (the so called schizophrenia spectrum of illnesses, which also includes schizoid and schizotypal, and some forms of schizophreniform and schizoaffective, disorders); to show, using the affinities with modernism, that much of what has been passed off as primitive or deteriorated is far more complex and interesting – and self aware – than is usually acknowledged.'*¹⁷

Volgens de auteur hebben psychotische ervaringen veel meer affiniteit met modernisme en filosofie, dan nu aangenomen wordt. Met andere woorden: het is goed mogelijk dat in de uitingen en beleving van de psychose meer betekenis en zelfbewustzijn schuilgaat, dan doorgaans wordt aangenomen. Dit wordt aannemelijk wanneer we de psychotische uitingen vergelijken met uitingen van moderne kunst en ideeën uit de hedendaagse filosofie.

Dat betekent dus niet dat onze samenleving de oorzaak is van de psychose of schizofrenie. Het is te eenvoudig de tijd waarin we leven de schuld te geven van onze problemen en ziektes. De tijd en maatschappij waarin we leven maken deel uit van hoe we onszelf verstaan en de manier waarop we onze keuzes maken. Hierdoor is het lastig om een onderscheid te maken tussen de tijd waarin we leven en hoe we onszelf opvatten. We zijn moderne mensen omdat we de wereld op een bepaalde manier zien en ervaren en niet omdat we bijvoorbeeld toegang hebben tot het Internet. Sass geeft voorbeelden van

¹⁶ Sass, Louis A, *Madness and Modernism: Insanity in the light of modern art, literature, and thought*, Basicbooks Harvard Press, Cambridge 1992

Louis Sass is Professor klinische psychologie aan de Rutgers Universiteit in New Jersey, waar hij ook meewerkt aan onderzoek tussen vergelijkende literatuur studies en het centrum voor Cognitive Science. Hij schrijft daarnaast over onderwerpen als modernisme, postmodernisme, filosofie en psychologie en disfuncties aan het schizofrenie spectrum. Recentelijk schreef hij artikelen over emoties en het zelf in schizofrenie, over Wittgenstein en Freud, en over de fotografie van Diane Arbus.

¹⁷ Sass, Louis A, *Madness and Modernism: Insanity in the light of modern art, literature, and thought*, Basicbooks Harvard Press, Cambridge 1992 p. 9

verwantschap tussen modernisme en de psychose.¹⁸ Zowel de uitingsvormen van schizofrenie als die van de moderne kunst, zijn wat inhoud en vorm betreft niet duidelijk af te bakenen. Beide kunnen zich zowel uiten in extreme abstractie als in grote concreetheid of in een extreme wisseling van normale en afwijkende perspectieven. Daarnaast is er sprake van een subjectiviteit of objectiviteit die zo ver is doorgevoerd dat er vervreemding ontstaat ten opzichte van onze menselijke beleving, een waarneming waarin ons menszijn is verdwenen.¹⁹ Een goed voorbeeld hiervan in vroeg modernistische literatuur is *Miss Dalloway* van Woolf, *The Waistland* van Elliot en *Endgame* van Beckett waarin het zelf gefragmenteerd is van binnenuit door de grote diversiteit aan op zichzelf staande subjectieve belevingen en emoties die een gevoel van eenheid van het zelf opheffen en ons het gevoel van controleverlies geven.²⁰

Een andere parallel met het modernisme wordt zichtbaar wanneer een psychoot deelneemt aan een Rorschach test.²¹ Zowel normale als afwijkende perspectieven volgen elkaar in hoog tempo op. Waar de meesten van ons zo af en toe van perspectief wisselen en onze verhouding tot een object veranderen, gebeurt dit in een psychose heel vaak. Het zijn dit soort verwantschappen en affiniteiten waar Sass de aandacht op probeert te vestigen.

*'Hence the avant-gardist element, the alienation from tradition emerges in a different way, not as an iconoclastic striving for radical innovations and originality but in the bemused and knowing irony, or in the deadpan detachment, with which conventional forms are mockingly displayed. The paradoxicality of entrenched avant-gardism is captured in the notion of an "adversary culture" or "tradition of the new," which's only constant is change itself, whose only rule is the injunction to "make new." By their very nature, such ambitions will incite the most varied forms of expression in an ever-accelerating whirl of real or pseudo-innovations (or in the constant ironic recycling of familiar forms). We should not be surprised, therefore, that the common thread cannot be found in forms themselves, but only in the psychological condition, the attitude of defiance of alienation, that underlies them.'*²²

De moderne kunst en literatuur vervreemden ons van onszelf en het menselijke door een extreem onthecht perspectief van objectiviteit, een blik waarin geen empathie is voor de

18 De affiniteiten die Sass behandelt zijn: 'fragmentation', 'defiance of authority', 'multiple viewpoints', 'self-referentiality', 'rejection of the external world in favor of an omnipotent self or, alternately, a total loss of self'.

19 "And so we find, once again, that what is most characteristic of schizophrenic cognition is not any one type of response, but an extreme variability among widely divergent ways of perceiving or responding." Sass, Louis A, *Madness and Modernism: Insanity in the light of modern art, literature, and thought*, Basicbooks Harvard Press, Cambridge 1992 p165

20 Sass verwijst op pagina 32 naar een interessant citaat. "There is a fragmentation from within that effaces and dent subjective events – sensations, perceptions, memories, and the like. The overwhelming vividness, diversity, and independence of this experiential swarm, fragment the self, obliterating its distinctive features – the sense of unity and control." (See *The Waistland* van TS Elliot en Beckett's *Endgame*) H.M. Levenson, *A Genealogy of Modernism* p165-76

21 Een psychologische test waarin je moet vertellen wat je in een bepaalde inktvlek ziet. De uitkomst geeft informatie over je associatiepatronen en de preoccupaties in je gedachtewereld.

22 Sass, Louis A, *Madness and Modernism: Insanity in the light of modern art, literature, and thought*, Basicbooks Harvard Press, Cambridge 1992 p30

dingen die mensen belangrijk vinden.²³ De kunstenaar heeft zo een soortgelijke verhouding tot de traditie en cultuur als de schizofreen die zich terugtrekt uit hedendaagse conventies. De affiniteit tussen schizofrenie en (post)moderne kunst kan gevonden worden in een gedeelde houding van verzet tegen en vervreemding van de traditie en conventies. Ze geven beide vorm aan een ervaring, die afwijkt of vervreemdend werkt ten opzichte van het alledaagse perspectief. De psychoot en de kunstenaar vergroten uit wat het betekent modern te zijn, of tonen ons in ieder geval de keerzijde ervan. Sass schrijft hierover het volgende:

*'The development in the twentieth century of what seemed a higher sophistication about human consciousness has been accompanied, oddly enough, by a certain fragmentation and passivization, by a loss of self's sense of unity and its capacity for effective or voluntary action; this has gone along with an ethic of impersonality that contrasts sharply with the romantic cult of the self.'*²⁴
*To some important critics, the principle turning point in the history of western literature occurred in the last decades of the nineteenth century and the beginning of the twentieth; these were the years when, for many writers, language ceased to feel a natural organ of expression and came instead to be experienced as a constraining force, a devitalizing or banalizing medium incapable of capturing the unique nuances and particularities, or the deepest truths, of either the internal or external world.'*²⁵

Met zijn stelling dat de chaotische binnenwereld van de schizofreen veel affiniteit heeft met en zodoende op een bepaalde manier lijkt op de uitingen van moderne kunst, drukt Sass zich erg voorzichtig uit. Omdat zowel de uitingen van schizofrenie als moderne kunst eigenlijk niet in definities te vangen zijn, is het moeilijk te spreken over overeenkomsten. De problemen zijn natuurlijk niet opgelost door dan maar te spreken over affiniteiten. Naar mijn mening blijft zijn uitwerking van het idee dat er veel verwantschap is tussen de uitingen van moderne kunst en van een psychose wat oppervlakkig. Zijn verhaal verliest in naam van wetenschappelijke voorzichtigheid aan helderheid en concreetheid en hij maakt dan ook geen duidelijke wetenschappelijke claims. Er is dus wat dat betreft behoorlijk wat af te dingen op het verhaal van Sass.

Sass wijst op de affiniteiten en laat zien dat belangrijke kenmerken van de psychotische ervaring terugkomen in de moderne kunst. Via de affiniteiten met de psychotische beleving met de moderne kunst en hedendaagse filosofie kan Sass wel verhelderen dat de psychotische uitingen niet slechts bizar zijn maar dat deze net als kunst en filosofie

23 "Here human activity is observed with the coldest and most external of gazes, a gaze that refuses all empathy and strips the material world of all the valences of human meaning.(...) it was central to the work of Wyndham Lewis, the radically anti-romantic and anti-humanist painter and novelist who depicted human bodies in the manner of machines and whose novels portray human activity as mechanical playing out of clichéd scenario's" Zie: Sass, Louis A, *Madness and Modernism: Insanity in the light of modern art, literature, and thought*, Basicbooks Harvard Press, Cambridge 1992 p31, 32

24 Sass, Louis A, *Madness and Modernism: Insanity in the light of modern art, literature, and thought*, Basicbooks Harvard Press, Cambridge 1992 p31

25 Ibidem p48

inhaken op en uitvergrotingen zijn van ideeën die horen bij de tijd waarin we leven. De affiniteiten die Sass benoemt zeggen zo uiteindelijk welke ideeën in de cultuur ook onze beleving beïnvloeden maar dan niet in een uitvergrote vorm.

Mijn onderzoek is in mindere mate is gericht op de precieze parallellen tussen modernisme en schizofrenie dan het onderzoek van Sass. Ik onderzoek welke houding een (geestelijk) begeleider kan aannemen die bevorderend is voor het contact met een cliënt met psychotische ervaringen. Sass' onderzoek levert, ondanks de onduidelijke status van de gradatie van overeenkomsten tussen modernisme en schizofrenie, een goed uitgangspunt, aangezien het meer begrip van de psychotische beleving mogelijk acht. Kunst bevindt zich binnen onze cultuur, is een uitdrukking ervan. Het heeft bovendien een traditie, waarin toeschouwers zich openstellen voor het getoonde met als doel hun ervaringswereld te vergroten. Eenzelfde houding ten opzichte van de psychose maakt haar minder obscuur.

In het volgende hoofdstuk ga ik uitvoerig in op een kunstwerk *Fight club* om het idee van Sass, dat de psychose veel affiniteiten heeft met het modernisme, te verdiepen en concreter te maken.

4 Fight Club: over (samen) leven

Fight Club confronteert zijn toeschouwers met existentiële thema's en problemen, zoals eenzaamheid, isolement, dood, angst, vrijheid, authenticiteit en haar tegendeel en de eigen verantwoordelijkheid. Problemen die versterkt lijken te worden door de maatschappij en tijd waarin we leven. Bovendien thematiseert dit kunstwerk de psychotische ervaring in de hedendaagse westerse samenleving. Dit maakt het bij uitstek geschikt voor mijn doel de psychotische ervaringen beter te begrijpen als ook de theorie van Sass te concretiseren.

Het verhaal van *Fight Club* draait om een naamloze mannelijke verteller, die zeer ontevreden is over de loop van zijn huidige leven. Voor zijn werkt onderzoekt hij of auto's met productiefouten uit de handel genomen moeten worden. Het gaat hierbij niet om de veiligheid of het redden van mensenlevens maar om een afwegen van de kosten

van een terugtrekking van auto's met productiefouten, in vergelijking met de kosten van de rechtzaken en schadeclaims wanneer ze dat niet zouden doen.²⁶

Onvrede met zijn huidige leven en vele *Jetlags* zorgen ervoor dat de verteller niet kan slapen. Wanneer hij naar de huisarts gaat met zijn verhaal, dat duidelijk wijst op een depressie, raadt deze hem aan eens een hulpgroep te gaan bezoeken om er achter te komen wat nu 'echt' lijden is. De verteller besluit inderdaad hulpgroepen te bezoeken.

Bij *Remaining men together*, een hulpgroep voor mannen met teelbalkanker, ontmoet de verteller Bob Paulson, een ex-bodybuilder die grote borsten heeft door een verkeerd aangeslagen hormonenkuur. In de armen van deze man huilt hij voor het eerst in lange tijd. Het bezoeken van dit soort hulpgroepen wordt de nieuwe verslaving van de verteller omdat het hem helpt weer te kunnen slapen. Aan deze periode komt een einde wanneer een andere 'hulpgroepoerist' zijn groepen gaat bezoeken.

Marla Singer, een jonge aantrekkelijke vrouw, bezoekt hulpgroepen waar ze overduidelijk niets te zoeken heeft. Ze is niet van plan met de verteller afspraken te maken over het verdelen van de hulpgroepen. Zo'n verdeling is voor de verteller wel noodzakelijk, want Marla's aanwezigheid maakt de verteller bewust van zijn bedrog en daarmee verdwijnt voor hem het effect van deze groepen. Niet lang daarna ontmoet de verteller Tyler Durden tijdens één van zijn zakenreizen. Hij heeft een goed gesprek met hem en krijgt zijn kaartje. Als de verteller thuis komt blijkt dat zijn appartement is opgeblazen, waarop de verteller Tyler besluit te bellen. Veel drank en gesprekken later stemt Tyler ermee in dat de verteller bij hem intrekt. Tyler vraagt hem echter daarvoor een kleine gunst. Hij wil dat de verteller hem zo hard mogelijk slaat. Zo begint een gevecht op een parkeerterrein. Het gevecht wordt gezien door andere mannen die tot hun verbazing zien dat er geen sprake is van woede en agressie maar van opluchting en vreugde. Het uitdelen en incasseren van klappen heeft een bevrijdend effect op de verteller. Hij voelt zich voor het eerst in tijden levend. Dat is het begin van '*Fight Club*', zijn nieuwe vorm van therapie.

Marla, de plaag van zijn vroegere hulpgroep bestaan, blijft opduiken in zijn leven. Tyler redt haar van een zelfmoordpoging en wordt haar minnaar. Hij verbiedt het de verteller met Marla over hem of *Fight Club* te praten. De nieuwe club is een groot ondergronds

26 Dit verhaal heeft duidelijke overeenkomsten met gebreken aan de Ford Pinto die in 1970 uit productie zijn genomen. Zie: http://nl.wikipedia.org/wiki/Fight_Club

succes, waar Tyler gebruik van maakt om zijn ideeën over antimaterialisme te verspreiden. De groep gaat meer en meer op een sekte lijken waarvan de leden steeds fanatieker worden en minder voor zichzelf denken. *Fight Club* verandert in *Project Mayhem*, een initiatief om humoristische gezagsondermijnde acties uit te voeren die gericht zijn tegen de heilige huisjes van de kapitalistische Amerikaanse samenleving. De verteller heeft steeds meer moeite zich te identificeren met dit project naarmate het steeds gevaarlijker, fanatieker en -volgens critici- fascistische trekken vertoont. Wanneer Bob Paulson doodgeschoten wordt op één van hun missies, en dit alleen de verteller echt schokt, komt hij in actie tegen *Project Mayhem*.

Tyler is inmiddels verdwenen en de verteller gaat op zoek naar hem om ervoor te zorgen dat hij *Project Mayhem* stop zet. Tijdens deze zoektocht komt de verteller tot de schokkende ontdekking dat hij en Tyler dezelfde zijn. Tyler is zijn hallucinatie die hem helpt aan zijn oude leven te ontsnappen, bijvoorbeeld door het opblazen van zijn oude appartement. Op dat moment ziet hij Tyler niet meer als een bevrijder, maar als een bedreiging voor zijn leven en dat van Marla.

Aan het einde van de film komt het tot een treffen tussen Tyler en de verteller met als inzet het alleenrecht op het lichaam dat ze beiden gebruiken. De verteller schiet zich in een laatste wanhopige poging door zijn hoofd, waarop de verteller en Tyler beiden neervallen. Tyler verdwijnt echter pas wanneer Marla wordt binnengebracht. De film eindigt met een shot van de verteller en Marla die al zoenend kijken naar de spectaculaire ontploffing van enkele hoofdkantoren van creditcardmaatschappijen.

5 Existentialistische analyse van *Fight Club*

In dit hoofdstuk behandel ik het verhaal van *Fight Club* en wat de existentialistische interpretatie van haar thema's ons vertelt over de context waarin we leven. *Fight Club* focust op taboes en idealen die het leven er niet gemakkelijker op maken. De film laat met ironie zien dat we cynisch zijn en onze kwetsbaarheid alleen met ironie durven te tonen. Wanneer de film al een wijze boodschap heeft, is het dat er geen makkelijke oplossingen zijn, dat je uiteindelijk zelf verantwoordelijk bent voor een authentiek leven en je dat je niet de cultuur of maatschappij de schuld kunt geven van onze verkeerde keuzes.

5.1 Voorbij het existentialisme

De existentialistische kunst is geïnspireerd door filosofen en schrijvers zoals Sartre en Camus. Existentialisten confronteren de maatschappij met inzichten over het menselijke bestaan die niet eenvoudig te verteren zijn.²⁷ Zo is de mens volgens het existentialisme noodzakelijk alleen, veroordeeld tot vrijheid in een steeds veranderende wereld. We kunnen andere mensen niet echt begrijpen en onszelf niet helemaal begrijpelijk maken voor anderen. We gaan dood en we sterven alleen. Het leven is absurd.²⁸ Bovendien zijn we zelf verantwoordelijk voor wat we doen en niemand anders kan ons lot dragen.²⁹ Deze inzichten werpen ons terug op onszelf en kunnen verlamdend werken. Het is nogal wat om te horen dat de wereld waarin we leven uit zichzelf zinloos is en dat, volgens Camus, zelfmoord een reële optie is. Er is niets dat ons beschermt tegen het maken van fouten die ons te gronde richten. Zonder de humor en relativering die kenmerkend zijn voor het postmodernisme, kun je vreselijk gebukt gaan onder de inzichten van het existentialisme.³⁰

Existentialisten zijn optimistisch over de menselijke potentie tot vrijheid en authenticiteit maar erg pessimistisch over wat er in de praktijk van terecht komt.³¹ Juist deze inzichten zouden bevrijdend kunnen werken voor de verteller. Ze wijzen erop dat je op ieder moment je leven over een andere boeg kunt gooien. Dit sluit aan bij de strategie van Tyler waarin hij mensen in gevaar brengt, opdat ze zich ervan bewust worden dat ze hun leven ook anders kunnen aanpakken. Hij trekt mensen niet uit de put maar duwt ze er zover in terug dat ze de bodem voelen. Hierdoor gaan ze hun energie inzetten om te veranderen en niet om een slechte situatie niet nog erger te laten worden. Dit lijkt Tylers plan met de hele samenleving te zijn. Zonder kennis van vroeger en met het faillissement van de samenleving, hoopt hij te bereiken dat we de bodem van de put raken en onze

27 Ook het existentialisme heeft natuurlijk verschillende varianten die vaak de kritiek nuanceren of wegnemen. Dit is echter de meest invloedrijke en bekendste vorm ervan zoals die ook vaak in literatuur naar voren is gekomen.

28 'This divorce between man and his life, the actor and his setting, truly constitutes the feeling of Absurdity'. Abrams, M.H. A Glossary of Literary Terms. Seventh ed. Fort Worth: Harcourt, 1999. Geciteerd in: Kavadlo, Jesse. *The Fiction of Self-destruction: Chuck Palahniuk, Closet Moralist*. Stirrings Still: The International Journal of Existential Literature. Volume 2, Number 2. Fall/Winter 2005.

29 To view a human being as an isolated existent who is cast into an alien universe, to conceive the universe as possessing no inherent truth, value, or meaning, and to represent human life—in its fruitless search for purpose and meaning, as it moves from the nothingness whence it came toward the nothingness where it must end—as an experience which is both anguished and absurd. Abrams, M.H. A Glossary of Literary Terms. Seventh ed. Fort Worth: Harcourt, 1999.

30 De postmoderne vorm en inhoud van *Fight Club* is een goed voorbeeld van hoe de zwaarte van deze thema's wordt verlicht door humor en zelfspot. In hoofdstuk 7.2 vertel ik meer over de postmoderne vorm van dit kunstwerk.

31 Weegen, van der, Leonne, *Identiteit of vrijheid*. De Helling nr 4. 2005 p.52

maatschappij zo vormgeven dat we wel tevreden zijn met het resultaat. Nu gebruiken we onze energie om manieren van (samen)leven voort te zetten waar we niet echt achter staan.

Om uit zijn isolement, passiviteit en gebrek aan oprechtheid te komen, is het nodig dat de verteller ontdekt dat er wel degelijk zaken belangrijk genoeg zijn om zich voor in te zetten. De verteller maakt zin, om zich te verbinden met de zin die hij buiten zijn eigen existentie aantreft, door het redden van Marla. Het verlangen iets met haar op te bouwen is niet bedacht, maar is er simpelweg. Juist het volgen van wat waarde heeft, los van de verteller, maakt dat hij bereid is zijn eigen leven op het spel te zetten voor haar redding. Juist op dat moment van vrijheid verdwijnt zijn verlamming en passiviteit. *Fight Club* laat in die zin zien dat de existentialistische inzichten waardevol zijn, maar dat een groter optimisme over de menselijke praktijk te rechtvaardigen is. De film is haast post existentialistisch te noemen, want we zijn niet alleen en de wereld waarin we leven genereert zin en waarden die onze existentie overstijgen. Palahniuk, de auteur van *Fight Club*, zegt dan ook het volgende over zijn werk:

*'All my books are about a lonely person looking for some way to connect with other people.'*³²

Aan het einde van het verhaal durft de verteller Marla het volgende te zeggen: *"I think I like you"*³³. Op het moment voordat de gebouwen zullen ontploffen antwoordt Marla: *"It's not love or anything...but I think I like you, too"*³⁴.

Vorbij het existentialisme betekent voor mij een vertrouwen dat de mens zijn menselijke conditie van eenzaamheid kan overstijgen en juist daardoor mens wordt. In tegenstelling tot het existentialisme van Sartre laat *Fight Club* zien dat er wel zinvolle dingen zijn om na te streven, zonder dat we deze zin zelf construeren.

5.2 Existentialistische allegorie van 'ik-gerichtheid'

In de film en het boek wordt het niet duidelijk wat nu de naam is van de verteller. We weten wel dat hij valse en weinig stoere namen opgeeft bij de bijeenkomsten van de zelfhulpgroepen.³⁵ De verteller heeft het, als voice-over, over zichzelf in de derde persoon

³² Palahniuk, Chuck, *Stranger than Fiction: True Stories*. New York: Doubleday, 2004 p 84

³³ Palahniuk, Chuck, *Fight Club*, Owl Books, New York 1996 p.147

³⁴ Ibidem p.153

³⁵ Wanneer je goed leest kun je tijdens de film in het rijbewijs van de verteller "Jack Moore" lezen. In het boek blijft de naam onbekend. http://nl.wikipedia.org/wiki/Fight_Club

als Jack. Dit geeft aan dat hij een grote afstand ervaart tot de persoon die al de gebeurtenissen meemaakt. Het wekt ook het misverstand dat de vertellers naam Jack is. De naam is echter een verwijzing naar een verhaal dat hij leest in de woning van Tyler waarin organen vertellen over hun eigenaar. Hij ziet zichzelf als de verpersoonlijking van Jack's woede en frustratie, die net als zijn organen onderdeel uitmaken van Jack. Het ontbreken van zijn naam maakt het mogelijk de verteller te interpreteren als een allegorisch karakter, iemand die de hedendaagse man representeert of een verpersoonlijking is van zijn onvrede.³⁶

De verteller in *Fight Club* gelooft niet meer in het geluk dat het volgen van de huidige maatschappelijke idealen biedt. Het geluk dat de reclame en het bedrijfsleven ons voorspiegelen, is in feite handelswaar. Het is iets dat je kunt consumeren, dat je kunt verkrijgen door een tegenprestatie, door ruilhandel.

De verteller doorloopt net als in een allegorie verschillende stadia: consumentisme, cynisme, ironie en fanatisme om uiteindelijk zichzelf te vinden in een soort altruïsme, zich inzetten voor iets dat belangrijker is dan hijzelf.³⁷ Hij constateert dat hij de onvrede over zijn leven heeft proberen te compenseren door het kopen van allerlei spullen, voornamelijk voor zijn huis. Hij troostte zich met de gedachte dat hij ten minste de bezitter was van een bijna perfecte woning met een bijna perfecte verzameling spullen en kleding. Op een dag ziet hij in dat hij geborgenheid heeft proberen te kopen om de leegte in zijn leven te vullen. Daarbij hoort het gevoel dat we in een wegwerpmaatschappij leven, waar niets permanente waarde heeft, en alles slechts bruikbaar is voor zolang het ons genoeg verschaft. Daarmee toont *Fight Club* dat consumentisme is gekoppeld aan een bepaalde vorm van 'ik-gerichtheid'. Dit is een manier van denken, waarin de ander verschijnt als een leverancier van dingen die genoeg verschaffen of middelen om onze problemen mee weg te poetsen.

Wanneer de verteller voor het eerst een hulpgroep bezoekt, doet hij zich voor als een van de leden met een terminale ziekte. Hij voelt zich voor het eerst in tijden op zijn gemak. Het leven lijkt meer waarde te hebben voor mensen die de dood in de ogen zien. Hij zegt

36 Kennett, Paul, "Fight Club and the Dangers of Oedipal Obsession Stirrings Still", *The International Journal of Existential Literature*. Volume 2, Number 2. Fall/Winter 2005.

37 In een middeleeuwse allegorie worden abstracte begrippen voorgesteld als personen (Jaloezie, Dood, Deugd). In de middeleeuwen was de allegorie vooral didactisch van aard: men kon zich de begrippen als personen voorstellen en ze aldus beter doorgronden. De personages in het verhaal kunnen in een allegorie dus op een bepaald niveau opgevat worden als personificaties van ideeën en manieren van leven.

tegen Marla: “Wanneer mensen denken dat je spoedig zal sterven luisteren ze echt naar je in plaats van te wachten op hun eigen beurt om te praten”. De aandacht en anonimiteit maken het mogelijk voor de verteller zich te laten gaan en te huilen. Hierdoor kan hij weer goed slapen. De hulpgroepen die de hij bezoekt verschillen echter niet veel van de slaappillen die zijn dokter hem niet meer geven wil. Het bezoeken van hulpgroepen is geen manier om zichzelf te verbeteren of om zijn leven te veranderen. Het heeft ergens de zelfde logica als het kopen van spullen om van zijn gevoel van leegte af te komen. Zijn ik-gerichte manier van leven wordt zo in stand gehouden.

Wanneer Marla opduikt bij *Remaining man together* is dat als een spiegel waarin de verteller niet kijken wil. Ze weerspiegelt de weinig authentieke levensstijl van de verteller. Het verschil is dat Marla niet eens een poging doet authentiek over te komen. Het is niet zozeer haar wens een valse manier van leven in stand te houden maar mensen te confronteren met haar zinloze bestaan. Ze rookt als een ketter, let absoluut niet op tijdens het oversteken in de verkeersdrukte en lijkt onaangedaan door het lot van andere mensen. Ze gedraagt zich als een parasiet zonder enig gewetensbezwaar. Bij het verdelen van de hulpgroepen is het veelzeggend dat ze juist groepen kiest rondom gevaarlijke parasieten. En dat is precies wat de verteller en Marla zijn. Zij parasiteren op de authentieke gevoelens en angsten van anderen om zelf wat te kunnen voelen zonder daar de ongemakken van te hebben.

Wanneer de verteller Marla vraagt wat ze zoekt in die hulpgroepen zegt ze dat het goedkoper is dan de bioscoop en er is gratis koffie. De lezer van weet echter meer:

‘Marla’s eyes narrow. She never dreamed she could feel so marvelous. She actually felt alive. Her skin was clearing up. All her life, she never saw a dead person. There was no real sense of life because she had nothing to contrast it with. Oh, but now there was dying and death and loss and grief. Weeping and shuddering, terror and remorse. Now that she knows where we’re all going, Marla feels every moment of her life’³⁸

In de nabijheid van de mensen die niet langer onder hun verlies uit kunnen, voelen Marla en de verteller zich levend. Er is geen virus of kanker die de verteller en Marla bedreigen, maar de afwezigheid van iets waardoor ze zich echt levend voelen.

Door de aanwezigheid van Marla is de werking van de hulpgroepen weer teniet gedaan. Op dit punt verschijnt Tyler in zijn leven. Tyler, die in werkelijkheid slechts een hallucinatie van de verteller is, biedt verlossing door de vernietiging van zijn oude leven,

38 Palahniuk, Chuck, *Fight Club*, Owl Books, New York 1996 p.24

letterlijk en figuurlijk. Tyler gelooft namelijk dat ‘zelfverbetering’ door consumptie enkel voor de zwakken is en het ‘zelfvernietiging’ is die je de waarde van het leven laat ervaren. Dat is het idee achter *Fight Club* die zij samen oprichten. Centrale waarden uit het humanisme als zelfontplooiing, autonomie en redelijkheid hebben de verteller niet geholpen van zijn lege gevoel af te komen.

In een volgend stadium leert Tyler de verteller wraak te nemen op misleidende idealen uit de maatschappij. De verteller ziet dan samen met Tyler meer in zelfvernietiging en het uitwissen van kennis om uit zijn huidige situatie te breken en te komen tot een blijvende betere oplossing. Juist het overtreden van de ongeschreven regel dat je goed zorg moet dragen voor je gezondheid in onze cultuur, geeft de verteller het gevoel dat hij leeft. Ook hierin gebruikt de verteller iemand anders om van zijn lege gevoel af te komen, hij lift mee op de daden van Tyler. Dan komt langzaam, zoals in iedere allegorie, de inkeer. De verteller voelt zich meer en meer vervreemd van Tyler en de leden van Project Mayhem. Ze gaan naar zijn gevoel veel te ver. Hierdoor veroorzaken ze geen bevrijding maar angst en ongemak bij de verteller.

De dood van Bob Paulson schudt de verteller eindelijk echt wakker en leert hem om zelf zorg te dragen voor zijn leven en om te zien naar dat van anderen. Het leven is te kort om belangrijke zaken uit te stellen. Juist op dit moment durft de verteller voor zichzelf toe te geven dat hij gevoelens heeft voor Marla. Hij begint te vechten tegen Tyler om het leven van Marla, en in het verlengde daarvan andere mensenlevens, te redden. Hij heeft iets gevonden dat voor hem waardevol genoeg is om voor te leven. Door de ontdekking van iets van waarde los van het eigen belang wordt de ik-gerichtheid doorbroken. Hij stapt uit zijn passiviteit en ik-gerichtheid door zijn leven op het spel te zetten voor de redding van Marla en in het verlengde ervan de beschaving zoals we die kennen.

Ironisch genoeg is het dus uiteindelijk de aanwezigheid van Marla die hem doet realiseren wat echt belangrijk is. Niet door te wachten op redding of deze te krijgen voor een tegenprestatie, maar door zich te bekommeren om anderen gaat hij vechten voor wat hij belangrijk vindt. Een mooi gegeven in de film is dat de verteller en Tyler nog nooit hebben gevochten. Dit is door te trekken naar onze ik-gerichte maatschappij die niet bereid is te vechten voor zaken die ze belangrijk vindt. Ergens voor vechten heeft een

duidelijk andere economie dan iets doen voor een tegenprestatie. Dat wat echt waardevol is, kan je niet kopen of ruilen.

De verteller realiseert zich dat de maatschappij waarin hij leeft en waarop hij veel kritiek heeft, hem niet veroordeelt tot isolement. Vanaf dat moment onderneemt hij zelf actie. Zijn wereld heeft ruimte gekregen voor iemand anders, een betekenisvolle ander. Al vroeg in het boek staat een belangrijke aanwijzing over de hoofdboodschap van het verhaal: *'the gun, the anarchy, the explosion is really about Marla Singer'*.³⁹ Met deze zin maakt de verteller duidelijk dat de verhouding tot Marla, en daarin zowel het onder ogen zien van zijn manier van leven als het aangaan van een echte verhouding tot de ander, een van de belangrijkste thema's is in *Fight Club*. Terwijl bijna alle kritieken zich richten op Tyler en *Fight Club* draait het verhaal uiteindelijk om het overwinnen van de obstakels van een ik-gerichte kapitalistisch maatschappij.

5.3 Levensbeschouwing in *Fight Club*

Een andere laag in *Fight Club* is de rol van levensbeschouwing in de onze samenleving. De hulpbronnen van religie of een andere levensbeschouwing lijken niet direct toegankelijk voor de verteller. Toch hebben het christendom en verschillende andere levensbeschouwingen, zoals humanisme en boeddhisme, duidelijk invloed op de maatschappijvisie en beeldtaal van *Fight Club*. Zo vinden de hulpgroepen die de verteller bezoekt plaats in de kelder van een kerk. Het delen van hun problemen met het leven en angst voor de dood maakt hen een tijdelijk hechte gemeenschap. Ik zeg tijdelijk, omdat mensen op het moment dat hun problemen opgelost zijn, door genezing of overlijden uit de groep verdwijnen en hun plaats door nieuwe anonieme leden wordt ingenomen. Traditioneel is de kerk een toevluchtoord voor de randgevallen van de maatschappij, mensen voor wie in de samenleving geen plek is. De locatie van de hulpgroepen in de kelder is dan ook een mooie verwijzing naar het ontbreken van een plek in de maatschappij voor terminale zieken of mensen met een afwijking die hun productiviteit negatief beïnvloedt. Het bestaan alleen al van de zelfhulpgroepen zegt iets over de maatschappij. Mensen op wie het etiket van een naderende dood zit, staan er alleen voor en vinden daarom troost bij elkaar. Een mooi voorbeeld hiervan is Cloë, een terminale

39 Palahniuk, Chuck, *Fight Club*, Owl Books, New York 1996 p.14

vrouw die graag voor ze sterft met een man naar bed wil. Het lukt haar echter niet iemand te vinden. Ze is net als de melaatsen uit de bijbel onaanraakbaar.

Het sacrale van de kerk is verbonden met het taboe. Zowel het taboe op lijden, ziekte, eenzaamheid en dood in de maatschappij als het sacrale van wonderen, hoop, devotie en god, zijn niet van dezelfde orde als de profane consumptiemaatschappij.⁴⁰ Juist dit is een belangrijk element van de aantrekkingskracht van het sacrale. De aanwezigheid van het sacrale voorkomt dat het economische denken totalitair wordt.

Het christendom biedt tegenwicht aan het ideaal van autonomie en voedt het verlangen naar overgave aan dat wat groter is dan onze eigen existentie. De verteller van *Fight Club* wil zich niet afhankelijk opstellen, maar is ook niet in staat zijn problemen zelf op te lossen. Een mooi voorbeeld hiervan is zijn fantasie over een vliegtuigongeluk tijdens zijn werk. Dit ongeluk lost niet alleen zijn problemen op maar hij bedenkt zich ook dat als dit gebeurt, zijn levensverzekering drie keer zoveel uitkeert. Dit idee wijst tegelijkertijd vooruit naar de hoek waarin hij zijn verlossing zal zoeken: zelfdestructie.

De heftige reactie op de film laat zien dat er inderdaad een taboe rust op het plegen van geweld tegen jezelf en het confronteren van de ander met verwondingen en blauwe plekken. We leven in een maatschappij waarin veel mensen een behoorlijk lange tijd niet geconfronteerd worden met afwijkingen, ouderdom, gekte en de dood. In plaats van deze elementen meer in onze maatschappij te integreren, hebben we ze aan het zicht onttrokken. Dat de angst voor de dood daardoor niet is verdwenen, kunnen we duidelijk zien aan de westerse obsessie voor gezondheid. We hebben niet alleen het vreemde verschijnsel van hypochondrie en eetstoornissen, maar ook een cultuur waarin we onszelf voor de gek houden met de gedachte dat gezondheid maakbaar is. Door de dood te negeren, wordt de angst ervoor groter. Omdat de dood in de taboesfeer ligt, is het veel moeilijker geworden om deze een normale plek te geven in ons leven.

Tyler werpt zich op als verlosser van de hedendaagse consumptiecultuur waarin dood en afwijking dusdanig uit het zicht en denken verdwenen zijn, waardoor we niet langer het idee hebben nog 'voluit' te leven en te genieten. We kunnen de dood niet goed in ons leven integreren en hierdoor wordt onze angst voor ziekte en het controle willen hebben

40 Mathews, peter. *Diagnosing Chuck Palahniuk's Fight Club*. Stirrings Still: The International Journal of Existential Literature. Volume 2, Number 2. Fall/Winter 2005

over onze gezondheid versterkt. Doordat we geen zeggenschap hebben over onze dood, proberen we deze te krijgen door te focussen op onze gezondheid. Deze preoccupatie zorgt ervoor mensen niet meer volledig genieten van het leven.

*'After you find out all the things that can go wrong, your life becomes less about living and more about waiting. For cancer. For dementia.'*⁴¹

Tyler confronteert de verteller voortdurend met pijn en dood. Het is Tyler die een pistool in zijn mond plaatst, die hem dwingt tegen de rijrichting in te rijden, bijtend zuur op zijn hand giet en de opdracht geeft om hem te castreren. Dit heeft als doel dat de verteller en de andere leden van *Project Mayhem* zich weer levend voelen. Daarnaast geeft hij ze een nieuw levensdoel: hem volgen in zijn veldtocht tegen de huidige consumentenbeschaving, die langzaam het gevoel te leven laat wegvloeien. Waar Marla de verteller confronteert met zijn weinig authentieke leven, biedt Tyler de verteller een uitweg. Hij hoeft Tyler alleen maar te volgen. Net als Marla legt de verteller de verantwoordelijkheid voor zijn leven in de handen van een ander.

Tyler representeert alle eigenschappen, die de verteller denkt nodig te hebben om hem te bevrijden uit zijn manier van leven. Tyler is alles wat hij niet is. De verteller gelooft duidelijk niet in zijn eigen vermogen tot autonomie en ziet niet dat hij de eigenschappen van Tyler zelf in enige mate bezit.

*'I love everything about Tyler Durden, his courage and his smarts. His nerve. Tyler is funny and charming and forceful and independent, and men look up to him and expect him to change their world. Tyler is capable and free, and I'm not.'*⁴²

Dat Tyler religieuze connotaties meekrijgt is duidelijk. Op het moment dat de verteller Tyler voor het eerst belt prevelt hij een soort gebedje.

*'Oh, Tyler, please deliver me.
Oh, Tyler, please rescue me.
Deliver me from Swedish furniture.
Deliver me from clever art.
May I never be complete.
May I never be content.
May I never be perfect.
Deliver me, Tyler, from being perfect and complete.'*⁴³

Er zijn duidelijke verwijzingen naar Jezus en zijn discipelen. Zo moet de verteller net als Petrus driemaal beloven dat hij Marla niet over hem of *Fight Club* vertelt.⁴⁴ De

⁴¹ Palahniuk, Chuck, *Fight Club*, Owl Books, New York 1996 p.97

⁴² Ibidem p. 130

⁴³ Ibidem p.46

⁴⁴ Johannes 18:15-27, Johannes 21:15- 22.

verwijzing naar Petrus toont hoe dicht liefde en verraad bij elkaar liggen in deze film. Het thema van verraad wordt nog verder uitgewerkt door de verwijzing naar de Judaskus die Tyler maakt. Het speeksel dat zijn handkus achterlaat activeert het zuur dat hij daarna over de hand van de verteller gooit. Dit wijst vooruit naar de gebeurtenis dat niet alleen de verteller Tyler zal verraden door Marla over hem te vertellen, maar dat Tyler ook de verteller verraadt door zijn en Marla's leven op het spel te zetten.

Het verdwijnen van god in een christelijk gedomineerde Amerikaanse samenleving wordt in *Fight Club* gekoppeld aan de onvrede van de generatie mannen die zonder vader is opgevoed. Niet alleen missen ze een voorbeeldfiguur en mannelijke waarden, ze voelen zich ook verlaten en daardoor noodgedwongen op zichzelf aangewezen. Dit zou kunnen verklaren waarom de verteller niet op anderen durft te bouwen en het niet aandurft zijn manier van leven zo te veranderen dat er plek is voor de ander. In het onderstaande citaat wordt duidelijk dat de afwezigheid van god sterk wordt gevoeld.

*'If you're male and you're Christian and living in America, your father is your model for God. And if you never know your father, if your father bails out or dies or is never at home, what do you believe about God?'*⁴⁵

How Tyler saw it was that getting God's attention for being bad was better than getting no attention at all. Maybe because God's hate is better than His indifference.

*If you could be either God's worst enemy or nothing, which would you choose? We are God's middle children, according to Tyler Durden, with no special place in history and no special attention. Unless we get God's attention, we have no hope of damnation or redemption. Which is worse, hell or nothing? Only if we're caught and punished can we be saved. "Burn the Louvre," the mechanic says, "and wipe your ass with the Mona Lisa. This way at least, God would know our names.'*⁴⁶

De Mona Lisa kan, als symbool van perfectie en goedheid, worden opgevat als de mens voor wie God wel oog heeft.⁴⁷ Dit soort perfectie zit de deelnemers van *Fight Club* in de weg, omdat zij dat niet kunnen bereiken. De behoefte iets moois te vernielen, zoals het knappe voorkomen van een van de leden van *Project Mayhem*, hangt hiermee samen. De uiteindelijke uitwissing van het culturele geheugen om met een schone lij te beginnen, is zowel een verwijzing naar het einde van de bijbel als een manier onder de christelijke invloed uit te komen.

⁴⁵ Palahniuk, Chuck, *Fight Club*, Owl Books, New York 1996 p.103

⁴⁶ Ibidem p.141

⁴⁷ Sartain Jeffrey A. "Even the Mona Lisa's Falling Apart": *The Cultural Assimilation of Scientific Epistemologies in Palahniuk's Fiction* Stirrings Still: The International Journal of Existential Literature. Volume 2, Number 2. Fall/Winter 2005

6 Fight club: Het (samen) leven bedreigd

In dit hoofdstuk laat ik zien wat het verhaal van *Fight Club* ons vertelt over de psychotische beleving en de omgang met de hedendaagse context.

6.1 Fight club als psychotische oplossing

Een volgende laag in het verhaal van *Fight Club* toont hoe iemand in een psychose reageert op de problemen in de maatschappij. In het vorige hoofdstuk werden twee probleemgebieden uit de hedendaagse samenleving besproken die *Fight Club* aan de orde stelt. Ik noem ze nog even: *Fight Club* wijst op een bepaalde ik-gerichtheid die verbonden is met onze consumptie cultuur. Hierdoor verschijnt de ander in *Fight Club* eerder als middel om genoeg te verschaffen en problemen te negeren dan als iemand om een relatie mee aan te gaan. Het tweede probleem waarnaar het verhaal verwijst, is het taboe op de dood gekoppeld aan een levensbeschouwelijk vacuüm. In de psychose worden deze problemen zichtbaar en het gedrag dat voor anderen bizar overkomt, is een manier om met die problemen om te gaan. De verteller vindt geen vervulling in zijn leven: niet in de spullen die hij bezit noch in zijn werk. Daarnaast heeft hij eigenlijk geen groep van vrienden of familie waarin hij zich opgenomen voelt. Om hiermee om te gaan neemt hij steeds meer afstand tot zichzelf. Naast depressieve gedachten, groeien zijn cynisme en een gevoel van vervreemding. De manier waarop de verteller zijn verhaal vormgeeft, illustreert dat. Door zichzelf uit te geven voor iemand anders, iemand met vreselijke ziektes, lukt het de verteller zijn (slaap)problemen naar een voor hem acceptabel niveau terug te brengen.

Wanneer Marla opduikt bij de hulpgroepen gebeuren er twee dingen. De verteller voelt zich door haar aanwezigheid ontmaskerd als een hulpgroeptoeurist waardoor zijn oplossingen tegen de slapeloosheid niet meer werken. De tweede gebeurtenis is dat Marla in hem sluimerende verlangens naar een andere manier van leven oproept. Beide gebeurtenissen bezorgen de verteller grote angst. De angst overgeleverd te zijn aan een ander en daardoor niet meer in staat te zijn zelf de eigen problemen op te lossen. Door de toename van deze angst wordt de afstand tot zichzelf zo groot dat hij dissocieert en wanen en hallucinaties krijgt. Op dit punt ontstaat Tyler, zijn beschermer tegen de angst en zijn verlosser van het onvervulde leven. De dingen die de verteller in zijn psychose doet, zijn niet willekeurig maar haken op een voor ons bizarre manier in op de problemen

die *Fight Club* aansnijdt. Samen met Tyler begint de verteller *Fight Club*. Een club voor mannen die erop gericht is zichzelf en de eigen mannelijkheid weer te voelen. Juist in de psychose zie je vaak dat gedrag ontstaat waarop een taboe rust in de maatschappij. De verteller merkt op dat het geweld tegen zichzelf de richting is voor het oplossen van zijn problemen.

Chuck Palahniuk bedacht het principe voor *Fight Club* nadat hij in elkaar was geslagen. Het duurde drie maanden voordat de blauwe, paarse en zwarte plekken verdwenen waren. Het opmerkelijke was dat in die tijd niemand op zijn werk vroeg naar wat er gebeurd was. Ikzelf heb soortgelijke verhalen gehoord over brandwonden of verminkingen bij mensen, waar niemand naar vroeg. Daaruit maakte de schrijver op dat je eigenlijk van alles in je persoonlijke leven kunt doen als het er maar zo erg uitziet dat mensen de details niet willen weten.⁴⁸ *Fight Club* is zo ook het doorbreken van de culturele obsessie met gezondheid en het daarmee samenhangende taboe. Dit is volgens mij één van de redenen waarom *Fight Club* zijn publiek verontrust. *Fight Club* laat zien dat het dus ook andersom werkt: door je gezondheid en je leven in gevaar te brengen voel je je weer levend van binnen terwijl je uiterlijk meer verwijst naar de dood.

Het probleem voor de verteller is dat niets meer echt voelt. Vanuit deze positie van vervreemding van zijn leven is het onmogelijk te komen tot een oplossing. Het maakt dat hij zich levend voelt wanneer Tyler toont dat het ideaal van gezondheid en perfectie overboord gegooid kan worden. Zelfdestructie zou dus het antwoord kunnen zijn voor de verteller.

Het humanistische ideaal van zelfontplooiing en groei haakt op dit punt in op het menselijke streven naar perfectie en het maakbaarheidsideaal dat de reclame ons voorspiegelt. De kritiek van de filosoof Lyotard op het humanisme, houdt in dat onder het mom van menselijkheid juist stukken van het menszijn worden ontkend, namelijk de destructieve, onredelijke en chaotische kant van de mens.⁴⁹ Maar juist in deze kant, ziet de verteller kans om uit zijn situatie te breken. Op het uitdragen van geweld tegen jezelf

48 Palahniuk, Chuck, *Stranger than Fiction: True Stories*. New York: Doubleday, 2004 p.13

49 Lyotard, Jean François, *Het onmenselijke*, Kampen 1992, p. 38-52 Er is inmiddels meer oog gekomen voor deze aspecten van de mens. Dit is bijvoorbeeld te zien aan het huidige lesprogramma van de Universiteit voor humanistiek waarin dit artikel is opgenomen.

is veel kritiek gekomen.⁵⁰ Hoe terecht de kritiek verder ook is, ze ziet wel over het hoofd dat dit geweld een methode is om zich menselijker te voelen, en niet onmenselijker. Het thema van zelfvernietiging wordt in het verhaal ondermijnd door het verhaal zelf. Naarmate het verhaal vordert, blijkt dat Tyler niet gericht is op de dood en vernietiging maar op een eeuwig leven, op heldendom, op martelaarschap zonder zichzelf te offeren. Het om zeep helpen van de huidige beschaving maakt ruimte om de eerste te zijn in een nieuwe beschaving. Het is juist Tyler die zich uiteindelijk niet kan neerleggen bij de dood. Hij wil eeuwig leven en droomt ervan de nieuwe Messias te worden en dat zijn kinderen de aarde opnieuw zullen bevolken. *Fight Club* en *Project Mayhem* zijn juist middelen om de dood te bezweren en perfectie te bereiken in plaats van het omgekeerde. Het doel van *Fight Club* is dus voor Tyler helemaal niet zelfvernietiging maar zelfverwezenlijking. Zo is ook dit thema in de film niet wat het op eerste gezicht lijkt.

6.2 *Project Mayhem* als psychotische oplossing

Naarmate het succes van de club toeneemt, wordt het verzet tegen de maatschappij en haar idealen groter en extremer. Tyler laat zien dat de heersende klasse hen, de leden van *Fight Club* en de generatie die ze vertegenwoordigen, bedrogen heeft en hen nodig heeft om aan de macht te blijven. Met een ironie die zo typerend is voor *Fight Club*, vertelt Tyler, gespeeld door hollywoodster en miljonair Brad Pitt, het volgende⁵¹:

*'We are the middle children of history, raised by television to believe that someday we'll be millionaires and movie stars and rock stars, but we won't. The people you're trying to step on, we're everyone you depend on. We're the people who do your laundry and cook your food and serve you dinner. [...] We control every part of your life.'*⁵²

Tyler maakt op deze manier een hoop ongerichte of tegen zichzelf gerichte krachten los en geeft deze een nieuwe focus: het kapot maken van het systeem. Op die manier is Tyler de nieuwe verlosser geworden, hij is hun stem geworden. Omdat de leden van *Project Mayhem* zich identificeren met Tyler kan wat hij doet en zegt niet verkeerd zijn. Al snel ontstaat er een norm van absolute volgzaamheid en anonimiteit. Zij voelen zich voor het

50 Giroux, Henry A. *Private Satisfaction and Public Disorders: Fight Club, Patriarchy, and the Politics of Masculine Violence*. *Journal of Composition Theory* 21 (2001): 1-31. Giroux, Henry A. and Imre Szeman. *IKEA Body and the Politics of Male Bonding: Fight Club, Consumerism, and Violence*. *New Art Examiner* 28 (2000/2001)

51 Terwijl veel fan's zeggen dat Tyler gelijk heeft, is het voor critici moeilijk te slikken dat juist Brad Pitt preekt over de leegheid van het materialisme. Juist hij is een symbool van dit ideaal in reclame en films. Op deze manier zorgt de film ervoor niet te letterlijk en te serieus te nemen wat wordt verteld. Deze speelse verhouding tot oblematisering van de relatie fictie-werkelijkheid; de problematisering van de relatie taal-werkelijkheid; de problematisering van de relatie individu-wereld; de waarheid is kenmerkend voor het postmodernisme. Wat deze kunststroming precies inhoudt wordt besproken in hoofdstuk 7.

52 Palahniuk, Chuck, *Fight Club*, Owl Books, New York 1996 p.123

eerst in hun leven niet machteloos meer. Dit gaat echter wel ten koste van hun individualiteit, waardoor ze alsnog in de anonimiteit belanden. Deze paradoxale beweging illustreert wat in de psychose ook vaak gebeurt. De psychose is een manier om zich te verdedigen tegen angst voor overheersing, maar de prijs die er uiteindelijk voor betaald wordt, lijkt vaak op dat wat iemand koste wat kost wilde voorkomen. Hier kom ik later nog op terug in paragraaf 8.3 'Het verdeelde zelf'. Met de deelname aan *Project Mayhem* wordt de stap gezet om juist dat te doen bij anderen, waarvoor ze zelf bevreesd zijn. Met de uitwissing van het culturele en economische geheugen ontnemen ze anderen een deel van hun identiteit, zoals het huidige systeem een deel van hun identiteit onderdrukt.

De gezagsondermijnende acties van Tyler beginnen onschuldig. Voedsel in dure restaurants bevuilen, zeep verkopen dat gemaakt is van liposuctievet, pornografie in familiefilms stoppen zijn voorbeelden van zijn subversie. Het blijft daar echter niet bij. Allerdagse producten zoals benzine, sinaasappelsapconcentraat, dieetcola en natuurlijke bestanddelen van zeep, worden uiteindelijk gebruikt om de fundamenten van het consumptieve kapitalisme op te blazen. Het gaat om het uitwissen van een ideaal dat slecht is voor de ziel. De bevrijding van het moeten consumeren en van het ideaal van hard werken voor perfectie en ongeschondenheid. Het is een gevecht tegen het perfect moeten zijn.

Het is voor Tyler geen enkel probleem andere mensen op te offeren en dit offer te verheerlijken. Opoffering geeft wat ze doen namelijk betekenis. Als puntje bij paaltje komt, laat Tyler anderen het vuile werk doen en houdt hij zijn eigen handen schoon.

"Soap and human sacrifice go hand in hand," says Tyler(p.75). As the lye burns into the narrator's hand, Tyler continues to explain: "In ancient history," Tyler says, "Human sacrifices were made on a hill above a river." [...] "Rain," Tyler says, "fell on the burnt pyre year after year, and year after year, people were burned, and the rain seeped through the wood ashes to become a solution of lye, and the lye combined with the melted fat of the sacrifices, and a thick white discharge of soap crept out from the base of the altar and crept downhill toward the river." [...] Where the soap fell in the river, Tyler says, after a thousand years of killing people and rain, the ancient people found their clothes got cleaner if they washed at that spot.⁵³

Het fascistische ideaal van de grote schoonmaak is tegelijk juist ook verbonden met een religieuze zoektocht naar zuiverheid en puurheid. Vanuit de angst dat het verleden de toekomst zal besmetten, is het niet voldoende de bestaande maatschappij te veranderen.

53 Palahniuk, Chuck, *Fight Club*, Owl Books, New York 1996 p.75, 76 Kavadlo, Jesse *The Fiction of Self-destruction: Chuck Palahniuk, Closet Moralist* Stirrings Still: The International Journal of Existential Literature. Volume 2, Number 2, Fall/Winter 2005

Aan het streven naar zuiverheid kleeft de angst voor besmetting van het onzuivere. Het is interessant dat Tyler met zijn subversie juist veel bezig is met het besmetten en besmeuren van idealen uit onze maatschappij. Wat hij doet is mensen alvast vaccineren met kanten van het leven die mensen niet wensen te zien. Hij gaat daarin steeds verder en brengt mensen meer en meer in gevaar. De grote schoonmaak van Tyler lijkt meer op het wegspoelen van nep dan het wegspoelen van het vuil. Mooie dingen maakt hij kapot. Hoogstaande producten en restaurants krijgen door hem een slechte naam. Tyler provoceert door pornografie, en bestrijdt familiewaarden. Hij leeft zelf in het vuil en toont blauwe plekken waar dat niet gebruikelijk is. Hij bedreigt met de dood om iemand zich levend te laten voelen.

Tyler wenst dat schijnzekerheden en waarden weggespoeld worden. In die zin is de grote schoonmaak eerder tegengesteld aan het fascisme, dat graag de wereld zou verlossen van iedere afwijking. Het signaal dat Tyler geeft, is nogal diffuus en mogelijk expres niet coherent. Het doet denken aan de afwijkende associatiepatronen van iemand met een psychose. Ook de omvang van zijn acties en het willen veranderen van de geschiedenis, past in het plaatje van de psychotische beleving. Er is geen enkele reflectie op hoe waarschijnlijk het is dat de acties van *Project Mayhem* het gewenste effect bereiken. Op een bepaalde manier doet dat er niet toe.

Wat Tyler vertelt is vaak tegenstrijdig. Het is aannemelijk dat dit niet allemaal doelbewust is. Tegelijk is het ook onterecht Tyler niet serieus te nemen. Hij heeft een chaotisch plan, maar hij weet ergens prima wat hij doet. Interessant is dat er geen enkel moment wordt stilgestaan bij de consequenties of tegenmaatregelen van hun acties. Het lijkt wel of de toekomst er maar weinig toe doet. In het volgende hoofdstuk zal ik verduidelijken waarom ook dit past in de structuur van de psychotische beleving.

7 De weergave van een kunstwerk

Dit hoofdstuk gaat over hoe moderne kunst, en specifiek het kunstwerk *Fight Club*, reageert op de context waarin we leven. De vervreemding hierin van de traditie en gebruikelijke manieren van waarnemen verduidelijkt de psychotische ervaring. Of zoals Sass stelt: in de kenmerken van het modernisme is veel verwantschap met de psychotische ervaring.

7.1 Het modernisme

Ik ben van mening dat het hedendaagse kunstwerk altijd, naast het oproepen van een bepaalde esthetische of morele beleving, iets vertelt over de tijd waarin het werd gemaakt. Hoe groot de verandering in de beleving van de wereld in het begin van de twintigste eeuw was, is goed te zien aan het modernisme. Het modernisme is een reactie op de vele veranderingen in de beleving van de wereld die begin negentienhonderd voelbaar zijn. De reactie op de veranderingen zorgde voor een radicaal andere benadering van kunst. Kunst werd toen wat ze vandaag nog is: moderne kunst, een zoeken naar vormen die vervreemden, verwonderen, shockeren en vernieuwen. Een aftasten van de grenzen, zowel extreem objectiverend als hypersubjectief.

Hoe de breuk in de moderne kunst met de traditie is ontstaan, kan niet toegeschreven worden aan een opeenvolging van gebeurtenissen, zoals ons vroeger verteld werd in onze geschiedenislessen. De mens werd zich er langzamerhand steeds meer van bewust dat vooruitgang ook zonder God mogelijk is. Het idee ontstond dat de mens door middel van zijn ratio en de moderne wetenschap de natuur in grote mate kan bedwingen.

De moderne kunst en het modernisme verschijnen op het punt dat we ons meer bewust worden van onze autonomie en individualiteit, en het vergaren van (wetenschappelijke) kennis een onvervreemdbaar onderdeel is geworden van ons leven. Juist op dit punt stelt het modernisme de vraag naar de keerzijde van deze verworvenheden. Een maatschappij waarin zowel religie als traditie aan kracht heeft ingeboet, is weliswaar vrijer maar daarmee niet veiliger. Er is een keerzijde aan ons verlangen naar controle en macht. Wat als ons eigen zelf niet betrouwbaar is en geen eenheid uit zichzelf heeft? Wat als ons bewustzijn en de wetenschap niet alles in de greep kunnen krijgen? Als kennis macht is, zoals het gezegde ons vertelt, is een teveel eraan dan niet het tegenovergestelde? Wat doen we met ervaringen die zich niet laten omvormen tot communiceerbare kennis?

Onze waarneming wordt door de moderne kunst op de proef gesteld, net als onze normen en waarden. Juist in het modernisme wordt het “zelf” als minder betrouwbaar geportretteerd. Het zelf is minder geordend en ordent zelf ook minder dan we aanvankelijk dachten. Het onbetrouwbare vertelperspectief dat in *Fight Club* wordt gebruikt, is daarvan een goed voorbeeld en wordt veelvuldig gebruikt in de (post)modernistische kunst. Deze thematisering begint in de filosofie en de literatuur,

waarin de taal niet langer alleen maar verschijnt als een verwijzing naar de wereld om ons heen, maar ook naar zichzelf. Taal is iets dat tussen ons en de werkelijkheid in is komen te staan. Wat we niet kunnen we verwoorden, kunnen we niet beheersen.

De hedendaagse continentale filosofie begint meer nadruk te leggen op wat ons principieel ontgaat. Hierdoor zijn continentale filosofie en moderne kunst belangrijke manieren geworden om te onderzoeken wat het is mens te zijn in onze tijd. In veel filosofische analyses van de hedendaagse samenleving komen de autonomiegedachte en het individualisme sterk naar voren alsook een bepaalde notie van vrijheid en menszijn dat hiermee samen gaat. Met het steeds centraler en belangrijker worden van het individu en zijn autonomie in onze maatschappij komt vanuit de kunst de vraag op “kunnen we dit allemaal wel waarmaken?”.

Het gaat nog verder, hedendaagse filosofen vragen zich af of er überhaupt wel `bewustzijn`, een `zelf` of een `ik` is. Bestaan zij alleen in taal, verwijzen ze alleen naar zichzelf of ook naar iets dat in de wereld is?

De modernistische literatuur focust zich op gedachtestromen van de personages. Deze verwijzen niet langer naar een wereld buiten ons maar naar een talige wereld in ons. Er ontstaat zo twijfel over `het zelf` omdat het geen fundament meer vindt in de werkelijkheid. Het is slechts een talige constructie die niet verwijst naar een ding dat we kunnen zien. Omdat we talige wezens zijn met een talig “ik” en een “zelf” dat in de werkelijkheid niet wordt waargenomen, ontstaat er afstand en een gevoel van vervreemding ten opzichte van de wereld waarin we leven. Sass merkt hierover het volgende op:

*The person who stares intently at his own stream of experience is unlikely to discover any concrete evidence of his own identity, innerness, or volition. Even his own bodily sensations will seem separate from him, since the very fact of scrutinizing will make them seem out there, apart. To experience one's own sensations as having their original locus in another version of one's own body, in an influencing machine not under one's own control, would seem an appropriate way of symbolizing such an experience*⁵⁴

De *stream of consciousness* die zo kenmerkend is voor modernistische literatuur is een goed voorbeeld van een relatie tot taal die niet in eerste instantie verwijst naar een andere werkelijkheid en die leidt tot een vervreemding ten opzichte van de werkelijkheid, die in een aantal opzichten lijkt op de psychotische beleving. Deze focus werkt vervreemdend en trekt ons in een extreme subjectiviteit of objectiviteit, die ons uit de gedeelde

⁵⁴ Sass, Louis A, *Madness and Modernism: Insanity in the light of modern art, literature, and thought*, Basicbooks Harvard Press, Cambridge 1992 p226,227

menselijke ervaring trekt. Juist deze vervreemding is te vergelijken met de psychotische ervaring. Het gaat in het modernisme om verschillende gradaties van vervreemding, met extremen hiervan in het werk van Elliot's *Waistland* en Beckett's *Ill seen, Ill said*.

Het verlies van het geloof dat taal en dat woorden het geschikte instrument zijn voor de uitdrukking van onze essentiële ervaringen, staat centraal in het modernisme.⁵⁵ Dit verlies betekent voor ons een bewustwording van het isolement waarin we verkeren. We kunnen immers niet al onze ervaringen uitdrukken in taal, niet langer precies vertellen wie we en hoe we zijn. Dit betekent aan de andere kant ook dat een ander zich nooit helemaal zal laten kennen en we nooit precies weten met wie we te maken hebben. De taal staat tussen ons, de ander en de wereld in. Ons bewustzijn pendelt zo tussen potentiële almacht, autonomie en controle over het eigen leven en de angst voor dat wat zich niet laat controleren, dat wat zich aan onze greep onttrekt.

Moderne kunst en hedendaagse filosofie focussen op ervaringen die zich niet laten beheersen en die zich onttrekken aan onze greep. De ervaring dat de kern van wie we zijn geen vast fundament heeft. We worden wakker geschud door het feit dat de keerzijde van autonomie de angst is voor het verlies van controle, van onze identiteit en van ons zelf, waardoor we zijn overgeleverd aan anderen en de krachten van het leven die onze menselijkheid ontnemen of destabiliseren. Het bewustzijn van de grenzen van ons bewustzijn geeft ons angst. Plotseling zijn we weer terug bij af en ervaren we dat we de touwtjes nooit in handen hebben gehad en mogelijk ook niet zullen hebben in de toekomst.

Uiteindelijk is het de angst dat we overgeleverd zijn aan dat wat ons leven doorkruist maar zelf ongrijpbaar is. Dit spanningsveld is nog duidelijker aanwezig in de psychotische ervaring en in de verhalen van schizofrenen. Hun perspectief staat aan de ene kant in het teken van een enorme potentie: het vermogen de wereld in één beweging te vernietigen of te redden. Een perspectief dat vraagt om respect en verering. Aan de andere kant is er het perspectief waarin je gereduceerd bent tot een speelbal van anderen, een object dat het niet waard is als mens behandeld te worden. Het betreft de angst dat

55 "This loss of faith in words was, perhaps inevitable, once the arts became imbued with what Baudelaire saw as the essence of "modernity" – fascination with "the transitory, the fugitive, the contingent" aspects of reality – and once writers began to be seduced by the self-contradictory ambition of Rimbaud: "to write of silence and of night, to note down the inexpressible." Calinescu, Matei, *Faces of modernity: avant-garde, decadence, kitsch* Indiana University Press, Londen 1977 p 48

wanneer we er niet in slagen onze potenties te verwezenlijken, we door anderen gedomineerd zullen worden. Dit is goed terug te zien in het verhaal van *Fight Club* en in het gedrag van de verteller. Zijn perspectief varieert van onbetekenende schakel in een commercieel systeem tot redder van de maatschappij of juist haar vijand. Ook gevoelens van angst en euforie bij de verteller wisselen elkaar steeds af.

De elementen waar Sass affiniteiten ziet tussen kunst en schizofrenie komen zeker in het verhaal van *Fight Club* terug. De affiniteiten die Sass behandelt zijn: fragmentatie, het uitdagen van autoriteiten, meerdere perspectieven (*viewpoints*), zelfbewustheid (*self-referentiality*) en ten slotte het afwijzen van de externe werkelijkheid ten gunste van een almachtig zelf of uiteindelijk een totaal verlies van het zelf. Veel van de kenmerken zijn al aan de orde gekomen. De acties van *Project Mayhem* zijn een goed voorbeeld van het uitdagen van autoriteiten en conventies. Ook kunnen we denken aan het doorbreken van taboes zoals het geweld tegen zichzelf, en andere mensen met het resultaat daarvan confronteren.

De invloed die de verteller en zijn hallucinatie via *Project Mayhem* op de maatschappij denken te hebben, is aan de ene kant zeer groot. Aan de andere kant vormt Tyler een bedreiging voor het zelf van de verteller. Het einde van het verhaal spits zich toe op een gevecht om de vraag welk `zelf` zal blijven bestaan. Dit is een illustratie van wat Sass 'rejection of the external world in favor of an omnipotent self or, alternately, a total loss of self', noemt. Tyler is ook een goed voorbeeld van fragmentatie. De verteller kan zijn eigenschappen niet integreren in zijn eigen persoon, deze krijgen vorm in zijn hallucinatie. De meerdere perspectieven die Sass noemt als kenmerk van schizofrenie en modernisme zien we op verschillende manieren uitgewerkt in de wijze waarop de verteller over zichzelf vertelt en analogieën trekt met het lichaam van Jack. In het volgende hoofdstuk bespreek ik hoe een aantal van deze elementen terug komen in de vormgeving van de film *Fight Club*.

7.2 De postmoderne vorm van *Fight Club*

Kunst is niet alleen inhoud maar ook vorm. De vorm van *Fight Club* vertelt ons op een non-verbale manier over de context waarin deze film gemaakt is. De vormen in het

postmodernisme⁵⁶ zijn wat mij betreft een variant van of mutatie op de thema's van het modernisme. Hoewel de naam anders doet vermoeden, is het postmodernisme in de kunst op betrekkelijk weinig gebieden een echte breuk met de stroming van het modernisme, zowel qua thematiek als wat betreft de vorm waarin gewerkt wordt.⁵⁷ De afstand tot en de vervreemding van de wereld is alleen maar groter geworden. Het postmodernisme richt zich wel veel meer op het deconstrueren van grote verhalen en idealen, die totaliserend zijn. Dat zijn verhalen met een eenzijdige blik op de mens en de maatschappij, die geen andere perspectieven dulden. Een voortvloeiende hiervan is dat we in een tijd leven waarin naast subjectiviteit geen waarden lijken te zijn die voor iedereen nog autoriteit hebben. Alles lijkt te kunnen en te mogen zolang het anderen maar niet schaadt. Het postmodernisme is een stroming die de verteller aan de ene kant helpt niet te zwaar aan het leven te tillen, maar het ontnemt hem tegelijk ook de mogelijkheid op traditionele wijze zijn leven vorm en richting te geven. Dit komt door de afwezigheid van "iets echts" in het postmodernisme. Niets heeft uit zichzelf betekenis. Het enige wat ons rest is een ironische houding waarin we spelen met de waarden die overgeleverd zijn, ze parodiëren, hier wat van lenen en daar wat van kopiëren. Een gevolg hiervan is dat er al te snel een houding ontstaat die een afstand scheidt tussen ons en de dingen, een cynische en ironische afstand die maakt dat het niet langer hip is ergens helemaal voor te gaan. Het postmodernisme is het antwoord op een wereld die eindeloos complex is geworden en waarin het eigenlijk niet uitmaakt wat je doet. Zelfspot, zelfreferentie, parodie en intertekstualiteit zijn daardoor belangrijke kenmerken van het postmodernisme.

In de wereld die *Fight Club* schetst, is niets echt. Alles is een kopie van iets dat al gedaan is, een kopie van een kopie. Er is een grote mate van zelfspot en een bewustzijn van de

56 Om misverstanden te voorkomen wil ik ter verduidelijking opmerken dat deze opvatting gaat over het gebruik van termen die verwijzen naar literaire stromingen die ook bestaan in de beeldende kunst. De term 'postmodernisme' wordt ook binnen sociaal, politieke en filosofische theorieën gebruikt waarin ze een andere betekenis heeft. De onderlinge samenhang, het verschil en de overlap tussen termen als 'Modern', 'Postmodern', Modernistisch en Postmodernistisch is erg complex, ze voert voor het bestek van deze scriptie te ver voor een thematisering.

57 Postmoderne literatuur wordt meestal aan de hand van volgende kenmerken beschreven: de problematisering van de relatie fictie-werkelijkheid; de problematisering van de relatie taal-werkelijkheid; de problematisering van de relatie individu-wereld; het afwijzen van de traditioneel ordenende principes van de werkelijkheid zoals politiek, filosofie, kunst, religie met als gevolg een fundamenteel scepticisme en relativisme; de twijfel aan het statuut zelf van de werkelijkheid; de versplintering van het ik; de fragmentering; het vermengen van verschillende genres en soorten kunst (kitsch en kunst, hoge en lage cultuurvormen); het metafictieel ter discussie stellen van het genre en de vorm; de intertekstualiteit en het onophoudelijk verwijzen van uitingen; de gelaagdheid van de kunstuiting; en tenslotte het creatieve appèl aan de lezer die het kunstwerk zelf moet mee helpen gestalte te geven. Zie: www.ned.univie.ac.at/lic/stroemung.asp waarin het volgende artikel wordt weergegeven:

Vanderlinden, Sonja. *Nieuwste ontwikkelingen in de Nederlandstalige prozaliteratuur van het laatste decennium (1985-1995). Rondkuieren in het landschap van het fictionele proza in Nederland en Vlaanderen in het laatste decennium*. Bulletin de l'Association des Germanistes de l'Université Catholique de Louvain nr. 24. 1996

context waarin *Fight Club* gelezen of gezien wordt. In de film wordt dit op veel verschillende manieren getoond. Tot twee keer toe wordt in de film gezegd dat het publiek naar een film aan het kijken is. Niet alleen wordt er gesproken over stukjes pornografie die door de film versneden worden, de film zelf bevat ook dit soort korte beelden.

In het begin van de film flitst Tyler Durden tijdens één frame op het scherm, wellicht als verwijzing naar Tyler's werk als filmprojecteur. Bij het kopieerapparaat, als de verteller zegt "Everything is a copy, of a copy" is er een beeldje van Tyler te zien. Naast dit soort individuele frame momenten, is Tyler nog eens twee keer te zien; in een groep van werknemers in witte jassen die de kijker welkom heten en opnieuw als de verteller op de lopende band van het vliegveld staat. Wanneer de verteller zegt "*If you wake up at a different time, in a different place, could you wake up as a different person?*"⁵⁸, wordt de camera op Tyler gericht. In een vergelijkbare truc, is er in één frame een naakte man toegevoegd tijdens de explosies aan het eind van de film.

Al deze trucs roepen de vraag op wie eigenlijk de regisseur van het verhaal is. Is dat de schrijver, is dat Fincher de regisseur van de film, is het Tyler of is het de verteller. De handkus waarnaar ik al verwees bij de bespreking van levensbeschouwing in *Fightclub* is hiervan een mooi voorbeeld. De handkus is namelijk ook op een andere manier te interpreteren. Met een handkus bezorgt Tyler de verteller een brandwond, die door een sigaret lijkt te zijn toegebracht. De "*sigaretburn*" is een verwijzing naar het omslagpunt in de film. Eerder in de film is namelijk verteld dat filmprojecteurs een gaatje in de film branden als signaal dat het tijd is de filmspoel te vervangen. Dit doen ze met een sigaret. Hiermee wordt ook de vraag opgeroepen wie de regisseur van het verhaal is. Heeft Tyler de touwtjes in handen of is hij een marionet van de regisseur of de schrijver? We komen er niet uit. Juist de vraag naar de regie en waarheid van de regisseur haakt in op de moeilijkheid van het postmodernisme met het vertellen van verhalen.

De paradox van het postmodernisme is duidelijk te zien. Niets heeft betekenis, maar juist het inzetten van de postmodernistische vorm versterkt de wezenlijke thema's die de film aansnijdt en het belang ervan. Zo wordt het postmodernisme in *Fight Club* zelf via haar eigen vormen bekritiseerd of in ieder geval geïroniseerd.

58 Palahniuk, Chuck, *Stranger than Fiction: True Stories*. New York: Doubleday, 2004 p 116

8 Leven in tijd en ruimte

In dit hoofdstuk ga ik in op het verschil in beleving van tijd en ruimte en identiteit tussen “de gezonde” en de psychotische beleving.

8.1 *Existentiële zielzorg*

Toen ik het boekje *Existentiële Zielzorg*⁵⁹ las, werd ik me er weer van bewust wat het betekent te leven in tijd en ruimte. Het houdt in dat je verschillende conflicterende rollen en verlangens moet zien te verenigen in een persoon. Knippenberg wijst erop dat de vraag naar zin gericht is op hoe wij mensen onze plek vinden in tijd en ruimte als erfgenaam, reiziger en bewoner.⁶⁰ Het kader dat Knippenberg aan de hand hiervan uitwerkt biedt ook ruimte de psychotische ervaring een plaats te geven en van daaruit mogelijk betere begeleiding te bieden aan een groep mensen die een psychose hebben gehad.⁶¹

In dit kader leven we altijd al met een verleden en nemen er als een erfgenaam betekenisvolle dingen uit mee, die ons vormen. We zijn door de veranderingen in tijdgeest en onze omgeving altijd reizigers, die zelfs zonder op pad te gaan steeds te gast zijn in een andere omgeving. En ten slotte zijn we de bewoners en eigenaars van de ruimte en de tijd. We spreken van “onze tijd” en van “onze wereld”. Het is belangrijk dat we in deze wereld een plek bewonen die we thuis noemen, want dit geeft een basaal gevoel van veiligheid en geborgenheid. Knippenberg laat zien dat onze manier van zingeven en onze houding ten opzichte van het leven, een steeds opnieuw zoeken is naar manieren om deze drie rollen binnen ons levensverhaal vorm te geven. Het lastige hierbij dat we niet altijd de rol hebben die we op dat moment wensen. Waar we reiziger willen zijn, ontdekken we dat we erfgenaam zijn en vastzitten aan bepaalde gegevens. Terwijl we een vertrouwde wereld willen bewonen, worden we geconfronteerd met veranderingen, die maken dat we reizigers zijn.

Knippenberg geeft voorbeelden van de menselijke conditie gekoppeld aan het leven in tijd en ruimte.

⁵⁹ Knippenberg, Tjeu, *Existentiële Zielzorg: tussen naam en identiteit*, Boekencentrum, Zoetermeer, 2005 Prof. dr. M.P.J. van Knippenberg is hoogleraar geestelijke leiding bij het Centrum voor Religieuze Communicatie van de Theologische Faculteit Tilburg.

⁶⁰ Ibidem p.37

⁶¹ Ik zal niet ingaan op het tweede deel van dit boek, aangezien deze vanwege een eenzijdige nadruk op het christendom, weinig ruimte laat voor een algemenere existentiële visie op geestelijke begeleiding

Hoe zichzelf te worden en dezelfde te blijven in de voortgang van de tijd? Wie altijd wil veranderen, verliest de grond onder de voeten. Niets blijft hetzelfde en dat kan een gevoel oproepen van vergankelijkheid en onzekerheid. Wie steeds dezelfde wil blijven roest vast. In de beleving van de tijd is de spanning aanwezig tussen verlangen naar veranderingen en het verlangen naar continuïteit.[...]

Deze paradoxale verlangens, die betrekking hebben op onze verhouding tot de ruimte, zeggen dat wij enerzijds streven naar zelfbehoud, zelfverwerkelijking en ik-wording, anderzijds naar overgave, zelfverloochening en wij-wording.⁶²

Het leven in ruimte betekent altijd ruimte afbakenen ten opzichte van anderen. Het verlangen een autonoom, vrij individu te zijn, (ik-wording) staat tegenover het verlangen een plek te hebben in een groep (wij-wording). Hoe meer we ons opstellen als een uniek individu en gewoontes van de groep waartoe we behoren loslaten met het oog op authenticiteit, hoe eerder we onbegrepen achterblijven. Het niet langer deel uitmaken van een groep leidt vaak tot isolement en een gevoel van onveiligheid. Hoe meer we ons aanpassen aan de codes van onze groep, hoe meer onze identiteit en onze waarden in de knel komen en door anderen bepaald worden. Je eigenheid raakt uit zicht en de kans op zelfverlies is groot. Hoewel deze verlangens elkaar op een bepaald niveau in de weg staan, zijn ze ook niet mogelijk zonder elkaar. Zonder de ander heeft het geen zin te spreken van een individu en zonder individualiteit kun je geen onderdeel uitmaken van een groep.

Ook het leven in de tijd geeft bepaalde paradoxen. We willen ons door de tijd heen ontplooiën en veranderen en tegelijk willen we ook met het verstrijken van de tijd ons “zelf” blijven.⁶³ Ik stel het me dan ook zo voor: we leven temidden van existentiële polen als verandering en permanentie, autonomie en heteronomie, vrijheid en bepaaldheid, verlangen en angst, macht en kwetsbaarheid en meer van dergelijke levensthema's. We kunnen deze spanning niet opheffen zonder iets wezenlijks in ons bestaan kwijt te raken. We zijn gedwongen steeds te zoeken naar een evenwicht, en wanneer we niet meer bewegen, of juist teveel, dan vallen we vroeg of laat.

Het is een opgave voortdurend een balans te zoeken tussen vrijheid en bepaaldheid, angst en verlangen, acceptatie en verzet. Hoe moeten we onze autonomie en heteronomie en de verschillende aspecten die ons typeren integreren in een persoon?⁶⁴ We worden in het

⁶² Knippenberg, Tjeu, *Existentiële Zielzorg: tussen naam en identiteit*, Boekencentrum, Zoetemeer, 2005 p.52,53

⁶³ Door de manier waarop we in tijd en ruimte leven is het niet vreemd om te zeggen dat we zowel steeds onszelf zijn en onszelf worden. Onze identiteitsbeleving lijkt zo alleen uitgedrukt te kunnen worden door een paradox.

⁶⁴ Heteronomie behelst datgene wat ons overstijgt en onze vertrouwde wereld ontregelt. Autonomie verwijst naar het “je eigen wetgever zijn”, het zelf bepalen wat het beste voor je is en wat in ethische zin verantwoord is om te doen. Dit staat tegenover het overgeleverd zijn aan wetten die we niet zelf gemaakt hebben, oftewel heteronomie.

leven steeds verschillende kanten opgetrokken, zonder dat we radicaal kunnen kiezen voor een van beide kanten.

Knippenberg wijst erop dat we er als persoon toch in slagen om in tijd en ruimte te leven door onszelf en anderen erover te vertellen. We maken een verhaal waarin we ons idee over onszelf versterken of plaats maken voor andere aspecten van onszelf, en daardoor voor een ander perspectief op onszelf. Een van de taken van een geestelijk begeleider is dit proces te ondersteunen. Voor hun zingeving maken mensen gebruik van de verhalen die er al zijn, met de verwachting dat deze hun eigen verhaal verhelderen en richting geven aan hun leven. De verhalen die ons leven een dergelijke richting geven, kunnen we zien als onderdeel van onze levensbeschouwing en geschiedenis. Dat is voor mensen met een psychose hetzelfde, al zijn de condities en structuren anders. Hierover gaan de volgende twee paragrafen.

8.2 Pure Waanzin

Wouter Kusters beschrijft de psychose uit eigen ervaring. Het verhaal van zijn psychose laat zien hoe iemand leeft in een isolement zonder vaste identiteit, niet langer afgestemd op anderen in een vervreemdende wereld. Aan de hand van zijn observaties hierover, zal ik verder uitwerken dat wij in tijd en ruimte leven maar er niet, zoals in een psychose, in opgesloten zitten. Kusters' verhaal toont wat er gebeurt wanneer iemand de grenzen tussen zichzelf en de ander probeert te doorbreken, of als deze ongewild doorbroken worden. Wat Kusters in zijn psychose probeerde te doen, is het tegendeel van orde scheppen.⁶⁵ Wij scheppen orde door met woorden onderscheid aan te brengen in onze waarneming. Zo benoemen we het veranderen van de lichtfrequentie om ons heen als dag, nacht en schemering. Hierdoor lijkt er een duidelijke grens te ontstaan tussen bijvoorbeeld dag en nacht, ik en de ander of licht en donker. Dit is een kwetsbare vorm van scheppen, want wat in woorden absolute verschillen zijn, is in onze beleving en waarneming niet altijd duidelijk onderscheiden. Het wegvallen van deze grenzen zorgt voor een chaotische en intense beleving van de buitenwereld, die bovendien niet meer duidelijk gescheiden is van de binnenwereld. Wat Kusters creëerde was dan ook chaos,

65 Kusters, Wouter, *Pure Waanzin: een zoektocht naar de psychotische ervaring*, Nieuwezijds, Amsterdam 2004 p51

een situatie waarin grenzen en regels niet meer bestaan of slechts sporadisch functioneren.

'Mijn methode was succesvol; mijn waarneming veranderde en ik ging meer op in mijn omgeving. Kleuren werden intenser en muziek kon ik beter waarderen. Nog heviger werd alles toen ik merkte dat het eigenlijk niet uitmaakte waarnaar ik luisterde en keek: alles was goed zoals het was. De poorten der waarneming hadden zich geopend. [...]

De regels die me op mijn plaats hadden gehouden, waren verdwenen. Maar ook de grond waar ik altijd op had gestaan, was gaan schudden en schuiven. Als alle regels verdwijnen, blijft er uiteindelijk geen principe meer over dat zegt hoe je naar de dingen moet kijken, wat je zou moeten willen, wie je zou moeten zijn en wat je kunt zeggen.⁶⁶

Volgens Kusters is identiteitsverlies in een psychose het gevolg van het niet langer functioneren van de symbolische orde. Tijdens de psychose verliest de taal haar vermogen naar iets te verwijzen wat op dat moment niet aanwezig is of niet wordt ervaren.⁶⁷ Een woord verwijst bijvoorbeeld niet langer naar een afwezig voorwerp. Woorden verliezen hun voor de hand liggende en gebruikelijke associaties en worden vaak letterlijk opgevat.

Het verdwijnen van symbolen, betekent dat er geen zekerheid is dat iets of iemand nog bestaat, op het moment dat het niet beleefd of waargenomen wordt. Voor iemand in een psychose bestaat alleen dat met zekerheid, wat in het hier en nu aanwezig is. Daardoor komt het nogal eens voor dat in een psychose gedacht wordt dat de mensheid is gestopt te bestaan wanneer er geen andere mensen in de buurt zijn. Ook het woord "ik" verwijst niet langer naar aspecten van onszelf waarvan we in de context van dat moment geen ervaring hebben. Hierdoor wordt het erg lastig ons ook met deze aspecten te vereenzelvigen.

'Gedachten komen en gaan, er wordt ook gesproken en bewogen, maar om al deze gedachten, taaluitingen en andere handelingen aan een coherent ik te koppelen, is een gewoonte waar psychoten vanaf stappen.⁶⁸

Eigenschappen en een verleden die we niet ervaren, zijn verdwenen in de psychose. Ze maken ook niet langer deel uit van de persoonlijke geschiedenis. Zo kunnen allerlei fragmenten uit de geschiedenis, fictie en de eigen geschiedenis door elkaar raken. Zonder de symbolische orde zijn we niet meer het geheel van verschillende perspectieven op onszelf.⁶⁹

⁶⁶ Kusters, Wouter, *Pure Waanzin: een zoektocht naar de psychotische ervaring*, Nieuwezijds, Amsterdam 2004 p 51,52

⁶⁷ In tegenstelling tot Kusters ben ik van mening dat de taal op zich niet anders functioneert in de psychose. Het is aannemelijker en eenvoudiger uit te leggen dat de ervaring van de wereld fundamenteel anders is in een psychose. Als gevolg hiervan is de taal niet meer toereikend is om deze ervaring te verwoorden.

⁶⁸ Ibidem p 55

⁶⁹ Ik kom hier op terug in het hoofdstuk Zelfoverstijging als het vermogen om in tijd en ruimte te leven

Juist het gebruik van symbolen maakt dat we gebeurtenissen uit het verleden of in de toekomst kunnen betrekken op wat er op dit moment speelt. Het verlies van dit soort symbolisatie maakt het volgens Kusters onmogelijk onszelf met afstand te bekijken. Dit verklaart waarom er in een psychose weinig tot geen zelfreflectie is.⁷⁰ Door afstand te nemen van onszelf, kunnen we reflecteren op wat we doen en wat dat over ons zegt. Dit maakt het mogelijk ons te verhouden tot onszelf en de dingen die met ons gebeuren.⁷¹ Het is essentieel voor de manier waarop we de identiteit van onszelf en anderen ervaren. Het goed functioneren van een systeem waarin persoonlijk eigenschappen verwijzen naar wie we zijn, houdt onze identiteit bij elkaar. Juist door het stilstaan bij wie je bent en wat je doet is afstand tot jezelf nodig. Daarbij speelt het woord “ik” een belangrijke rol.

Het doorbreken van de symbolische orde en de afstand tussen de dingen heeft niet alleen als consequentie het wegvallen van grenzen in de taal en in de persoonsidentiteit, maar ook in het wegvallen van grenzen in de beleving van tijd. De tijd verliest zijn chronologische en meetbare karakter en verliest daarmee zijn feitelijkheid. Tijdens een psychose is het besef van de consequenties van handelingen in het nu, niet erg sterk.⁷² Ook is het geen probleem een bekend figuur uit de geschiedenis te zijn, omdat het niet langer relevant is een verleden te hebben in een psychose. Tijd wordt niet voortdurend als statisch en chronologisch opgevat. Dat geldt ook voor herinneringen. Ze maken deel uit van wat er in het nu gebeurt. Het is kennis die relevant is voor het interpreteren van wat er op dat moment gebeurt.

De psychoot interpreteert zichzelf en de mensen om zich heen onbewust als stereotypes en archetypes. Het verhaal dat hij over zichzelf vertelt, is niet alleen van inhoud en perspectief veranderd maar ook van structuur. Het verhaal heeft niet langer tot doel dat iemand zich door de tijd heen kan identificeren met die dingen die hij heeft meegemaakt. Het levensverhaal is een hedendaagse mythe, sprookje of allegorie geworden, waarin de

70 Een psychose kenmerkt zich door het wegvallen van grenzen; tussen jezelf en de ander en tussen heden en verleden. Wanneer de confrontatie met onze grenzen niet langer plaatsvindt, valt de prikkel weg om over onszelf te reflecteren. Dit is een andere manier om te verklaren waarom er zo weinig sprake is van bezinning en reflectie in een psychose. Knippenberg schrijft hierover het volgende: “In hun bewustzijn beschikken mensen over het vermogen zichzelf waar te nemen en zich rekenschap te geven van de dingen die gebeuren. Dit bewustzijn wordt in hoge mate geprikkeld door het feit dat er een voortdurende confrontatie plaatsvindt met grenzen.”

71 Kusters, Wouter, *Pure Waanzin: een zoektocht naar de psychotische ervaring*, Nieuwezijds, Amsterdam 2004 p 94

72 Het kan zo zijn dat iemand denkt de wereld te redden met bepaalde handelingen en deze zo van een toekomst te voorzien. Er wordt echter, zoals ook in *Fight Club* het geval is, niet stilgestaan bij de gevolgen daarvan voor zichzelf of anderen in de toekomst. Dit komt omdat het concept “toekomst” zoals wij die hebben en ervaren, in de psychose niet wordt beleefd.

psychoot zelf een archetype is geworden, zoals bijvoorbeeld de redder, de helper, de verrader of onderworpen. In dit verhaal krijgen anderen vanwege bepaalde kenmerken een rol toegedicht. Zo is een lelijke vrouw met een grote neus een heks en staat een man met een zwarte uitdossing voor de dood of voor anarchie. Iemand met een rood T-shirt is een communist en de oude man met een baard is wijs⁷³.

Kusters beschrijft niet hoe het nu komt dat iemand in een psychose zijn verhalen op deze manier vorm geeft. Het is goed mogelijk dat dit gegeven ook een gevolg is van desymbolisatie in de psychose. Het zijn juist de stereo- en archetypes die minder tijd en ruimte gebonden zijn en de kennis hierover geeft die mogelijkheden tot herinterpretatie van wat er in het hier en nu aan de hand is. Om die reden bieden ze meer houvast en worden ook anderen in zulke termen gezien. Iemand in een psychose ziet zichzelf noch de ander, als een complex individu met verschillende eigenschappen en wisselend gedrag. Het gebruik van stereo- en archetypen zorgt voor een nieuwe afbakening en dit biedt houvast in de voortdurend veranderende wereld, waardoor de psychoot overspoeld wordt. Het geeft dan ook veel onrust en onveiligheid wanneer mensen gedrag vertonen dat buiten het stereo- of archetype valt dat hen door de psychoot is toebedeeld. De wereld bestaat in de psychose slechts uit *flat characters*, mensen die samenvallen met hun etiket en niet meer hoeven te zijn dan dat.⁷⁴

Uit bovenstaande volgt dat het verstandig is na te denken over de vraag welke narrativiteit past bij de integratie van psychotische ervaringen in het levensverhaal. Het is voor een geestelijk verzorger relevant zich bewust te zijn van deze verschillen in narrativiteit. Het maakt nogal uit of je te maken hebt met een levensverhaal met een *flat* of een *round character*. Het is daarom belangrijk dat er meer onderzoek wordt gedaan naar manieren om deze verschillende vormen van narrativiteit te integreren, zodat de psychotische ervaringen ook makkelijker geïntegreerd kunnen worden met de manier waarop we doorgaans tijd, ruimte en persoonsidentiteit ervaren.

8.3 Het verdeelde zelf

Waar Wouter Kusters nog redelijk goede ervaringen had in zijn psychose, gaat het meestal anders. De prognose voor volledig herstel is ronduit slecht: ongeveer tien procent

73 Kusters, Wouter, *Pure Waanzin: een zoektocht naar de psychotische ervaring*, Nieuwezijds, Amsterdam 2004 p. 85

74 Ibidem p. 54

van de mensen waarbij schizofrenie wordt vastgesteld, herstelt volledig.⁷⁵ Er is bij schizofrenie op langere termijn vaak sprake van een vervlakking van het gevoelsleven en depressie, van taalarmoede en een afname van concentratie. Het is voor iemand die een psychose krijgt, ontwrichtend om zaken te ervaren die, eenmaal uit de psychose, in een totaal ander daglicht geplaatst worden.

Psychiater Ronald Laing⁷⁶, een bekende naam uit de antipsychiatrie, schreef een boekje over de schizoïde ervaringswereld en haar structuren.⁷⁷ Een schizoïde persoonlijkheid hebben is niet hetzelfde als schizofreen zijn.⁷⁸ Er zijn echter wel interessante overeenkomsten. Laing laat in *Het verdeelde zelf* zien hoe het “zelf” erodeert, wanneer grenzen poreus zijn en angst en wantrouwen in de plaats komen van een vertrouwde omgang met anderen en de wereld. De grenzen die in de psychose doorbraken, herstellen zich niet zonder meer. Dit genereert na de psychose een hoop angst, omdat er niet afdoende bescherming wordt ervaren tegen de buitenwereld. De angst dat het “zelf” wordt vernietigd of tussen haakjes wordt gezet, is veel groter. Hoe groter het waargenomen gevaar, hoe eerder je een deel van het zelf opgeeft om je te wapenen tegen de dreiging van buiten.

Onze door grenzen afgeschermd geestelijke en lichamelijke integriteit kunnen we voorstellen als een huis waarin we veilig zijn. De negatieve symptomen van schizofrenie en van de schizoïde persoonlijkheid, zorgen ervoor dat dit huis niet langer als veilig wordt ervaren. Tijdens mijn stage in de psychiatrie hoorde ik van cliënten verschillende verhalen waarin de onveiligheid van hun woning gelijk liep met hun naderende psychose en het wegvallen van bepaalde grenzen die psyche en lichaam beschermen. De beelden uit *Fight Club* van het opgeblazen appartement en het bouwvallige pakhuis waar iedereen

75 De informatie komt uit de huidige multidisciplinaire richtlijn (2005) van de GGZ over schizofrenie. Een eerste psychose in het kader van schizofrenie duurt zeker zo'n drie maanden en het sociale herstel een jaar. In ongeveer 10 procent van de gevallen blijft het hierbij en herstelt de patiënt tot het niveau van voor zijn psychose. Ongeveer 10 procent van de patiënten blijft gedurende de rest van het leven psychotisch, ondanks adequate behandeling. Bij nog eens 10 procent resteren hardnekkige negatieve symptomen die met medicijnen nauwelijks te beïnvloeden zijn. Bij ongeveer 70 procent van de mensen volgen op de eerste psychose later nog nieuwe psychosen, vooral in de 5 tot 7 jaar na de eerste. Het percentage schizofreniepatiënten met suïcidale gedachten wordt geschat op 40 tot 50 procent. Een relatief hoog percentage patiënten, naar schatting 20 tot 40 procent, doet feitelijk een serieuze suïcidepoging. Rond de 10 procent van de mensen met schizofrenie overlijdt uiteindelijk na een suïcidepoging. Van alle mensen met schizofrenie blijft 30 tot 50 procent ondanks de behandeling stemmen horen. Zie: www.schizofrenieplein.nl/hulp/feiten

76 Voor meer informatie over de auteur zie wikipedia.org/wiki/R.D._Laing

77 Laing, Ronald, *Het verdeelde zelf*, Boom, Meppel, 1969

78 Het gedrag van mensen met Schizoïde persoonlijkheids stoornis (SPS)- zoals het nergens zin in hebben, het onverschillig zijn ten opzichte van sociaal contact – doet denken aan de (negatieve) symptomen van schizofrenie. Mensen met SPS hebben geen last van (positieve) symptomen van schizofrenie, zoals waandenkbeelden, hallucinaties en psychotische symptomen. Bron: www.trimbos.nl

in en uit kan lopen, zijn een mooie metafoer voor de manier waarop je bij jezelf thuis bent in de psychose. Voor de explosie vernemen we dat de verteller uit *Fight Club* zich meer en meer terugtrekt en geborgenheid zoekt in een bijna perfect ingericht huis. Dit werkt slechts tijdelijk, totdat hij zich realiseert dat zijn huis een gevangenis is geworden waarin niet hij, maar zijn spullen heer en meester zijn. Nadat dit appartement is opgeblazen verhuist de verteller naar het huis van Tyler. Eerst voelt zijn nieuwe onderkomen nog als een bevrijding, een ontsnapping aan de waargenomen dreiging. Het duurt echter niet lang voordat ook dit huis een bedreigende plek is geworden. Een plek waar iedereen in en uit kan lopen en die langzaam aan bezet raakt door een organisatie die hem eerst helpt, maar later zijn leven en dat van anderen bedreigt. Door de structurele angst is de kans groot dat iemand zichzelf en anderen zal depersonaliseren, omdat dit nieuwe bescherming biedt in het onveilige huis van de psyche. Door de ander als mens te ontkennen, wordt hij beroofd van zijn macht om mij te verpletteren.

De angst wordt tegengegaan door de ander voor te zijn, door een deel van het zelf prijs te geven. De dreiging van anderen kan bezworen worden door bedrog, door een vals “zelf” te creëren dat de interactie met de anderen aangaat en op die manier het werkelijke zelf beschermt. Het valse zelf vervangt een deel van de kapotte of broze grenzen. Deze dekmantel is vaak juist meer aangepast of subversiever dan het werkelijke zelf en hierdoor valt het afwijkende zelfgevoel vaak in eerste instantie helemaal niet op.

Wanneer een mens niet zijn hele wezen kan verdedigen, trekt hij zich op andere stellingen terug, totdat hij zich binnen een centrale citadel heeft opgesloten. Hij is bereid alles af te schrijven wat hij is, behalve zijn zelf. Maar de tragische paradox is dat, hoe meer het zelf op die manier wordt verdedigd, hoe meer het zelf wordt vernietigd. De uiteindelijke ontbinding en vernietiging van het zelf, dat maar al te duidelijk is, wordt niet voltrokken door vijandelijke aanvallen van buitenaf (werkelijk of vermeend) maar van binnenuit, door de verwoestingen, aangericht door de innerlijke verdedigingsmanoeuvres zelf.⁷⁹

Het falen en het succes van het valse zelf worden niet betrokken op het werkelijke zelf. Het is een manier om relaties met de buitenwereld aan te gaan zonder dat het werkelijke zelf er aan te pas hoeft te komen. Dit zelf kan tijdelijk almachtig zijn in een eenzijdige fantasiewereld.⁸⁰ Omdat dit zelf zich niet inlaat met een ander en de begrenzingen die dit met zich meebrengt, is alles mogelijk. Wanneer zo'n persoon echter alleen is, ontbreekt er een bepaald zelfgevoel. Juist hierdoor is er bevestiging nodig van anderen dat je

⁷⁹ Laing, Ronald, *Het verdeelde zelf*, Boom, Meppel, 1969 p.74

⁸⁰ Ibidem p.71

werkelijk bestaat als mens.⁸¹ Het zelfgevoel dat hoort bij samenleven en het vervullen van sociale rollen functioneert niet meer bij zo'n persoon. Dit maakt de erkenning van anderen zo problematisch.

Als een individu alles wat er tussen hem en de ander gebeurt, overdraagt aan een systeem binnen zijn wezen dat hij niet is, dan wordt de wereld ervaren als onwerkelijk en alles wat tot dit systeem behoort, wordt als vals, onbeduidend en zinloos gevoeld.⁸² Laing beschrijft in een aantal stappen waarom een gespleten zelf uiteindelijk meer kapot maakt, dan de al dan niet reëel waargenomen bedreiging van buitenaf. Hij beschrijft daarin de volgende stappen. Het "zelf" wordt een droombeeld dat vervluchtigt, en verliest daarmee het laatste stukje stevig verankerde identiteit. Het zelf wordt hierdoor onwerkelijk.

*Fantasie die niet of tot zekere hoogte belichaamd is in de werkelijkheid of verrijkt wordt door injecties van de werkelijkheid, wordt gaandeweg leger en vluchtiger.*⁸³

Doordat het zelf zich niet voedt met een reële wereld verschrompelt het tot een lege, afgestorven plek, waarin geen zin en waarde meer worden gevoeld.⁸⁴

Laing toont zo structuren die vaak bij schizofrene mensen optreden wanneer zij niet tot de gelukkige tien procent behoren die geneest. Hij geeft met zijn beschrijving iets weer van de existentiële component in de psychose, een angst die kan ontstaan als gevolg van het heen en weer schieten tussen existentiële spanningspolen, omdat een normale balans als een onmogelijkheid verschijnt. Zoals het spanningsveld tussen autonomie en heteronomie, afhankelijkheid en onafhankelijkheid. Juist de poging de spanning tussen deze polen op te heffen door een van de existentiële polen te elimineren, maakt een middenweg en een balans tussen deze polen onmogelijk. Het gevolg is niet een gelukzalige rust maar het ontstaan van veel grotere overgangen in de beleving van almacht en onmacht.

9 Zelfoverstijging als het vermogen om in tijd en ruimte te leven.

In het vorige hoofdstuk kwam ondermeer de gedachte naar voren dat mensen tijdens een psychose op een andere manier in de tijd en ruimte leven dan wij dat doen. In dit

81 Laing, Ronald, *Het verdeelde zelf*, Boom, Meppel, 1969 p.43

82 Ibidem p.78

83 Ibidem p.82

84 Ibidem p.139

hoofdstuk wil ik deze gedachte verder uitwerken omdat zij volgens mij van wezenlijk belang is voor het begrijpen van de psychotische ervaring in de hedendaagse samenleving. Ik wil het hebben over het vermogen te leven temidden van de existentiële polen in tijd en ruimte. Een vermogen dat ervoor zorgt dat we niet zoals in een psychose heen en weer, door, of zelfs uit de existentiële spanningsvelden geslingerd worden. Ik stel voor dit vermogen aan te duiden met de term zelfoverstijging. Hiermee bedoel ik dat we onszelf niet alleen identificeren met de persoon die we in het hier en nu zijn, maar ook met de persoon die we in het verleden waren. Het verleden is voor ons daarom meer dan de sporen die we ervan aantreffen in onszelf.

Wat de ruimte betreft, wonen we niet alleen op één plek, maar op de hele wereld. De wereld houdt niet op bij de kamer waarin we ons bevinden. Ook identificeren we ons met aspecten die in andere situaties naar voren komen. Elementen en eigenschappen van onszelf die we in het hier en nu helemaal niet ervaren. Door de ervaring meer te zijn dan we op dat moment zijn, overstijgen we zowel de persoon die we in het verleden waren als de persoon die we nu zijn, ook al gaat het om twee verschillende tijd-ruimtelijke entiteiten. Kusters laat in het volgende citaat zien dat wanneer we bijvoorbeeld meetbare tijd hanteren, we tegelijkertijd afstand nemen tot onszelf:

In de statische tijdsconceptie stijgen we even uit boven de dynamische tijdbeleving, en bekijken de tijd van buitenaf, als een opeenvolging en ordening van gebeurtenissen waar we zelf een kort moment niet toe behoren.⁸⁵

Ook kunnen we ons verplaatsen in wat anderen zeggen, en we doen dit zonder zelf te verdwijnen. We hebben er vertrouwen in dat de wereld en wijzelf niet verdwenen zijn wanneer we onze ogen sluiten. We kunnen ons identificeren met wie we zijn in verschillende tijd-ruimtelijke contexten, waarin andere aspecten van onszelf naar voren komen. Tijd en ruimte zijn dimensies die we bewonen, in tegenstelling tot iemand die een psychose heeft.

De zelfoverstijging maakt het mogelijk in tijd en ruimte te leven zonder er in opgesloten te zitten. Door dit vermogen komen we niet constant in botsing met de paradoxen van het leven in tijd en ruimte. Dit kan, omdat zowel de grenzen tussen het zelf en de ander en tussen verschillende tijden en manieren van in de ruimte zijn, intact blijven, zonder dat deze grenzen iemand opsluiten in de eigen wereld. We zijn meestal zowel in onze eigen

⁸⁵ Kusters, Wouter, *Pure Waanzin: een zoektocht naar de psychotische ervaring*, Nieuwezijds, Amsterdam 2004 p 61

wereld, als in de wereld die we met anderen delen. Doordat we het hier en nu kunnen overstijgen, levert dit doorgaans weinig problemen op. We leven voortdurend in meerdere dimensies van tijd en ruimte. Onze wereld is altijd groter dan de wereld die we op dat moment waarnemen en we zijn altijd meer, dan wat we in het hier en nu zijn.

Dat we maar weinig zeggenschap hebben over dit vermogen is goed te zien wanneer we bang, verdrietig of boos zijn. Juist dan vermindert de afstand tot onszelf zodanig dat we even opgesloten zijn in het hier en nu. Onze emoties worden op zulke momenten niet meer gerelativeerd of gezien vanuit een andere perspectief door een gebrek aan afstand.

De confrontatie met de belevingswereld van andere mensen kan ons het gevoel geven dat er meer is dan de manier waarop wij de wereld zien. Dit kan een perspectief zijn dat ons zo vreemd is dat het zorgt voor een onbehagelijk gevoel, bijvoorbeeld wanneer je een gesprek hebt met iemand die een psychose heeft.

De confrontatie met dat wat buiten ons kader valt, plaatst de manier waarop we de wereld ervaren in een ander perspectief. Dit betekent dat we in onze vertrouwde wereld plaats moeten maken voor het andere. Juist omdat we het andere en haar invloed niet kennen, kan dit angst of een onaangenaam gevoel genereren. Dit laat zien dat we soms ontregeld worden door het contact met de ander of het andere. De ontregeling door het contact met het andere, kan een bron zijn van angst. Het kan ons het gevoel geven dat de ander macht over ons heeft, ons zijn wil op kan leggen en zo onze autonomie ondermijnt.⁸⁶ Deze onterechte conclusie veroorzaakt vaak nog meer angst.⁸⁷ Juist hierdoor wordt onze vermogen tot zelfoverstijging ontregeld. Juist wanneer we bang zijn, is het zeer moeilijk je tot jezelf en je problemen te verhouden.

Laing wijst erop dat voor de schizoïde persoonlijkheid de angst, die wordt veroorzaakt door de confrontatie met de wereld van de ander, vele malen groter is.

Er is een krachtig besef van eigen autonome en identiteit voor nodig om als menselijk wezen betrokken te zijn op een ander menselijk wezen, anders bedreigt gegarandeerd iedere relatie het individu met identiteitsverlies. [...] Hierbij is het individu bang voor betrokkenheid als zodanig, met wie of wat dan ook. Ja zelfs met zichzelf, omdat zijn onzekerheid omtrent zijn autonomie hem blootstelt aan de angst dat hij in iedere relatie zijn autonomie en identiteit zal verliezen.⁸⁸

⁸⁶ Hierin is een parallel te trekken met de moderne angst voor de keerzijde van autonomie. Wat als ik er niet in slaag autonoom te zijn en de ander wel, ben ik dan niet aan zijn grillen overgeleverd?

⁸⁷ De misvatting betreft de gedachte dat de invloed op of van de ander van één kant komt en niet, zoals het geval is, een wisselwerking is die beide beïnvloedt en in beweging zet.

⁸⁸ Laing, Ronald, *Het verdeelde zelf*, Boom, Meppel, 1969 p.43

Ook is de ontregeling die het perspectief van de ander met zich meebrengt in de psychose vele malen groter, omdat de grenzen die ons doorgaans beschermen tegen een te grote invloed van de ander niet goed functioneren. In de psychose is deze angst ook groter omdat alleen wat in het hier en nu is telt. Angst wordt dus niet gerelativeerd door andere dimensies in ons bestaan die niet bedreigd zijn. Het psychotische gedrag is in die zin deels een uitvergroting van wat wij doen vanuit onze angst. De uitvergroting is echter zo extreem, dat we haar niet herkennen en zodoende het gedrag simpelweg bizar vinden.

De angst in de psychose uit zich in het idee dat de anderen je gedachten kunnen lezen of zelfs je handelingen kunnen sturen, dat anderen je energie afnemen of geven, of zelfs dat anderen bezit nemen van je lichaam en je ziel. De angst wordt dan zo groot dat we het leven in meerdere dimensies opgeven, om zo ons gevoel van veiligheid te herstellen. Er is dan sprake van dissociatie die gekenmerkt wordt door gedachten als: “ik ben niet mijn lichaam, dit gebeurt mij niet”. Het veilige karakter van de dissociatie is tijdelijk. Vroeg of laat weet de angst toch door te dringen en dan is het vermogen om de angst te relativeren niet meer aanwezig. In de psychotische beleving zijn tijd en ruimte slechts op een plek: in het hier en het nu. We raken hierdoor het contact kwijt met ons verleden en met de andere dimensies van onszelf, waarmee we ons identificeren. We kunnen de verschillende aspecten van onszelf niet meer integreren in één persoon en komen dan op een plek die we niet meer bewonen, waar we niet langer erfgenaam zijn of reiziger.

10 Richting een ruimer kader voor de ervaring in de moderne samenleving.

Het gevolg van een kader, waarin de psychose wordt gezien als een defecte cognitie, is dat psychotische mensen als lastige kinderen of demente bejaarden worden benaderd. In de verpleging van psychoten wordt dan ook de nadruk gelegd op structurering en activering. Een goed voorbeeld is het ritueel van het afspraken maken met de patiënt, iets dat vaak niet gebeurt op basis van een gelijkwaardige relatie. Psychotische mensen gedragen zich vreemd en wijken af van onze normen, maar dat betekent niet dat ze daarmee niet langer volwassen zijn. Wanneer wij de met elkaar gedeelde beleving van de wereld als enige zien, doen we de persoon in of met een psychotische ervaring geen recht. Dat er veel passief en actief verzet komt van iemand met een psychose is dan ook

niet zo vreemd. Juist door iemand niet als een volwassene te bejegenen wordt dit verzet gecreëerd.

Het is goed om een aantal handelingen van de psychoot te zien als eigen keuzes. De persoon in een psychose is niet volledig overgeleverd aan zijn psychose, zoals wel gedacht wordt. De overeenkomsten met kunst en filosofie tonen op welke manieren de psychose reageert op de context waarin we leven en dat er dus meer aan de hand is dan een kapotte psyche of een stevige regressie in of van het bewustzijn.⁸⁹ Waar het in de psychose gaat om een gevoel van vervreemding van maatschappij, medemens en traditie zal de psychoot uitdrukking zoeken in nieuwe en voor ons bizarre vormen. Deze zoektocht naar uitdrukking van deze ervaring is te zien als een belangrijke motivatie voor handelingen van de moderne kunst en de psychotische mens. Het vreemde gedrag van de psychotische persoon is niet alleen een product van het in de war zijn en van een fluctuerend perspectief, vermengd met hallucinaties.

It should be a mistake to assume that rejecting the social domain necessarily means immersing oneself in a realm of irrationality, instinct, or the passions – as if the only alternative to conventional, secondary-process thought and languages were a regression to the primary-process.⁹⁰

Net als in moderne kunst is het obscure en bizarre soms actief gezocht en niet iets dat passief wordt ondergaan. Het is dan niet het gevolg van falende cognitieve of linguïstische functies, waardoor de patiënt vreemde woorden en kreten uitslaat, zelf woorden bedenkt of alles herhaalt wat je zegt, maar het gevolg van een houding waarin onze sociale conventies betekenisloos of bedreigend zijn geworden. Dit betekent dat we ons meer bewust moeten worden van de structurele verschillen in beleving van de wereld. Het houdt in dat we erbij stil moeten staan, dat er meer dan één manier is om tijd en ruimte te beleven en te bewonen. Els van Dongen, een antropologe die onderzoek deed in de psychiatrie, schrijft in haar proefschrift het volgende⁹¹:

89 Sass schrijft hierover het volgende: *“Many psychiatrists and psychologists in this century have followed along these lines, viewing schizophrenic disorder as a “lowering of the mental level,” a primary insufficiency of mental activity,” or a reduction psychic operations to the simplicity of the reflex arc of the mental automatism (defined as “human activity in its simplest and most rudimentary forms”), or else as little more than the outcome of certain malfunctions of the cognitive apparatus. Such accounts have usually had a mechanistic cast, with schizophrenic consciousness being conceived on the analogy of a malfunctioning computer or machine and its peculiarities ascribed to various kinds of “defect,” “deficit” or failure (such as impairment of the ability to direct one’s attention, defective capacity for abstract thinking, or diminished ability to categorize objects or perceptions). The possibility of a super abundance of cognitive functioning, or of a radical qualitative difference in the nature of the patient’s experience, is seldom explored. Nor is there much emphasis on the active role the patient might play in creating his abnormal world and actions.”*

Sass, Louis A, *Madness and Modernism: Insanity in the light of modern art, literature, and thought*, Basicbooks Harvard Press, 1992 p 18

90 Sass Ibidem p 196

91 Dongen, P.I.M. van, *Zwervers, knutselaars, strategen: gesprekken met psychotische mensen*, Thesis, Amsterdam, 1994, p 273, 274

“Een psychotische wereld impliceert altijd een onzekere situatie. Er is binnen het ziekenhuis een behoefte deze situatie te transformeren naar zekerheid in het behandelverloop. De afwijkingen van de psychotische wereld worden daarom afgescheiden van de gangbare werkelijkheid. In het interactieproces tussen hulpverleners en patiënten wordt de psychotische realiteit negatief afgedwongen door het taboe en sancties. De patiënt wordt afgewezen op zijn irrealiteit. Zaken die constructief zijn voor het therapeutische proces worden positief afgedwongen. Het zelf van de mensen wordt gesplitst in een deel dat in zekere zin verboden is en een deel dat kan participeren in het therapeutische proces. Het “zieke” stuk bestaat uit de psychotische realiteit, zoals agressie, wilde associaties, verstoringen in de communicatie, gebrek aan inzicht, etc. In het “gezonde stuk” speelt niet de acceptatie of hernieuwing van een mores een rol, maar de aanpassing van mensen aan de samenleving. Omdat de persoonlijke vrijheden zo groot en de grenzen aan het denken zo vaag zijn in onze cultuur, is deze aanpassing meer praktisch: op het gebied van wonen, zelfverzorging, omgang met anderen. Gezondheid impliceert autonomie: het vermogen tot zelfstandig handelen om een bepaald doel te bereiken. Hulpverleners realiseren zich dat ze dikwijls niet in staat zijn om patiënten een interne aanpassing aan de morele orde aan te bieden en construeren daarom een aanpassingscriterium dat op gedrag is gericht. Dit criterium is geen product van wetenschappelijk psychiatrisch onderzoek, maar van een sociale mythe. Wat feitelijk gebeurt, is dat op basis van morele overwegingen - een waardering van iemands denken en doen - een deel van mensen wordt ontkend, zonder openlijk over die morele overwegingen te spreken. Ook hierin wordt de illusie van heelheid verstoord en treedt een zekere discontinuïteit naar voren. De buitenwereld speelt dan de hoofdrol en de binnenwereld - de subjectieve wereld van psychotische mensen - heeft slechts een kleine bijrol.”

De aandacht voor deze zaken is bruikbaar voor een andere manier van kijken naar de psychotische ervaring. Het maakt een kader mogelijk waarin we bewuster stilstaan bij onze menselijke conditie, in de context van de hedendaagse samenleving. Een kader waarin aandacht is voor de verschillen en overeenkomsten die we met elkaar delen. Daarnaast maakt de focus op de psychotische ervaring zelf, en de echtheid daarvan, het mogelijk een brug te slaan met onze ervaring van de wereld.

De waargenomen wereld heeft een andere structuur in de psychose. Mensen in een psychose zijn geïsoleerd, begrijpen niet meer waarom mensen op een bepaalde manier met elkaar omgaan. Er zijn kennelijk een hoop regeltjes die we zo vanzelfsprekend zijn gaan vinden, dat ze niet opvallen tot we iemand in een psychose ontmoeten. Structuur aanbieden en afspraken maken heeft met iemand in een psychose duidelijk geen zin als ze als doel hebben een gedeelde ervaring van de wereld te bevorderen.

De manier waarop mensen met een psychose de wereld zien is niet “onwaar”.⁹² Net als wij nemen mensen in een psychose de wereld waar met al hun zintuigen. Met deze zintuigen is in een psychose fysiek niets mis. Ook wij zouden niet snel instemmen, als anderen ons vertellen dat wat wij met al onze zintuigen hebben geregistreerd, niet waar is. Omdat de grenzen tussen het zelf en anderen niet goed functioneren, bewonen mensen in een psychose de wereld anders. Een wereld waarin ze niet langer reiziger, bewoners of erfgenaam zijn maar vluchtelingen, krakers en onterfden. Er is een groot gevoel van

⁹² Behalve bij een consensus visie op waarheid. Al kun je ook daarin afvragen wat je moet denken van de waarheid van de mensen die daaraan niet meedoen.

onveiligheid, een je niet kunnen verweren tegen de invloeden om je heen. Dit gevoel en gedrag kunnen afwisselen met gevoelens van almacht. Deze gevoelens kunnen zowel door hun eigen waarneming bevestigd worden, als ontkracht, maar niet door de onze.

Het isolement van de psychotische ervaring kan niet doorbroken worden door te stellen of te denken dat het niet echt is. Het isolement van iemand met deze andere ervaring van de wereld wordt verkleind wanneer we laten merken dat we ons hiervan bewust zijn en deze ervaringen erkennen, in plaats van ze te ontkennen. Hierdoor kan het isolement afnemen en de gebeurtenis een plek krijgen in het levensverhaal.

Mensen die een psychotische ervaring achter de rug hebben, hebben twee vormen van tijd-ruimtelijke waarnemingen. De psychotische ervaringen worden ervaren als echt, maar dan uit een andere dimensie van tijd en ruimte, en moeten geïntegreerd worden in het levensverhaal. Het is hierbij goed ons te realiseren dat het verhaal van ons leven net zo goed elementen van fictie in zich heeft en net als mensen in een psychose vullen we hiaten in onze kennis op met aannames die waarschijnlijk lijken en die consistent zijn met onze waarneming. Het lijkt me dan ook goed meer gebruik te maken van wat iemand in een psychose zelf waarneemt, om een bepaalde toetsing met andere waarnemingen op gang te brengen.

We kunnen dit natuurlijk nog steeds een falende cognitie noemen en dit zelfs aantonen aan de hand van E.E.G.'s. Dat neemt niet weg dat iemand in een psychose bewust handelt en dat er een logica verborgen zit onder het bizarre gedrag en de soms moeilijk navolgbare taaluitingen.

Conclusie

Met deze scriptie heb ik ruimte willen maken voor een visie waarin de psychose geen pure, toevallige of alleen maar bizarre manier is om de wereld te ervaren. Bewust zijn van de plek waar we leven en van welke waarden, ideeën en problemen we als persoon en lid van de westerse samenleving hebben geërfd, is een belangrijk onderdeel van dit ruimere kader.

Het doel van deze scriptie was om het isolement van mensen met schizofrenie te verminderen door stil te staan bij de verschillen en overeenkomsten tussen de psychotische en de “gezonde” ervaring. Het onderwerp was een voortdurende puzzel waarvoor ik stukjes heb proberen te verzamelen. Deze stukjes kunnen bijdragen aan een andere opstelling tegenover de psychotische ervaring. Sommige gedeeltes van de puzzel, zoals de theorie van Sass en de analyse van *Fight club*, bieden een handvat om betekenis te ontdekken in de psychotische ervaring. Het isolement kan immers pas kleiner worden als er sprake is van begrip. Het moderne kunstwerk vraagt van zijn toeschouwer om de vertrouwde en vanzelfsprekende omgang met het waargenomene op te schorten en op zoek te gaan naar een andere houding en een ander perspectief, opdat het kunstwerk zijn betekenis blootgeeft en onze visie op de wereld uitbreidt. De psychotische ervaring vraagt een soortgelijke omgang opdat ze als betekenisvol kan verschijnen aan haar toehoorder. Het is een omgang met het waargenomene die je door oefening kunt verbeteren.

Met mijn analyse van *Fight Club* heb ik willen tonen hoe we ons zo kunnen verplaatsen in de wereld van het kunstwerk dat deze ons op verschillende niveaus kennis geeft van andere belevingen van de werkelijkheid, een werkelijkheid die in het verlengde ligt van onze vertrouwde wereld.

Het kijken, analyseren en je verplaatsen in andere perspectieven vraagt veel tijd, inspanning en uithoudingsvermogen. De zoektocht naar betekenis kan frustrerend zijn en zelfs een ongemakkelijk gevoel geven, doordat we even onze vertrouwde en comfortabele wereld kwijt zijn. Het is goed erbij stil te staan dat dit ongemak in de psychotische ervaring een constante vormt. Er is in deze ervaring immers geen vertrouwde omgang met de wereld meer. Kusters geeft een andere vergelijking waardoor je op termijn beter met mensen met een psychose kunt communiceren. Hij geeft de

metafoor van het leren van een vreemde taal. Hoe meer je gewend bent aan situaties waar je met handen en voeten moet communiceren, hoe groter de kans op contact en wederzijds begrip.

Het tweede puzzelstukje heeft te maken met het ontwikkelen van een empathische houding om zo het isolement door een psychose te verkleinen. Tijdens mijn opleiding leerde ik dat het voor empathie nodig is dat je het gevoel van de ander kunt herkennen alsof het je eigen gevoel is. Als het gaat om de psychotische ervaring is dit zeker een lastige klus. Het is daarom van groot belang dat we stil staan bij de manier waarop wij de wereld ervaren om zo de verschillen en overeenkomsten te zien. Deze scriptie bevat om die reden een aantal aanwijzingen die de zaak verduidelijken. In het kader dat Knippenberg uitwerkt, worden we ons er meer van bewust welke problemen er voor ieder mens kleven aan het bewonen van tijd en ruimte. Hoe lastig het is steeds in beweging te blijven tussen existentiële polen als angst en verlangen, autonomie en heteronomie. Door het functioneren van onze grenzen als ook het vermogen deze te overstijgen, blijven we overeind. Maar net als in de psychose hebben we ook de ervaring hoe het voelt wanneer dit ons niet lukt, wanneer we verkrampen, verstarren, in paniek raken of buiten onszelf raken van angst of woede. Wanneer we dit weten en we Laings verhaal over angst in de psychotische wereld en het eroderen van haar grenzen op ons laten inwerken, is het mogelijk enigszins in te voelen hoe iemand met schizofrenie de wereld ervaart.

Het derde element dat eraan bijdraagt het isolement van de schizofrene ervaring te verminderen, is het bieden van steun en begeleiding. Hiervoor is het van belang gebruik te maken van de inzichten die Kusters en Laing geven, namelijk dat tijd en ruimte anders worden ervaren in de psychose, en dat ook taal en autonomie hierdoor anders functioneren. Het is bijvoorbeeld verstandig in het contact met een psychotisch persoon erop te letten dat er geen onnodige vervreemding ontstaat door te verwijzen naar verleden en toekomst, elementen die bij zingeving juist zo voor de hand liggen. Ook doe je er als begeleider goed aan stil te staan bij de slecht functionerende grenzen in het contact. De hoeveelheid persoonlijke ruimte die iemand nodig heeft, kan bijvoorbeeld erg verschillen en veranderlijk zijn. Aanraking en oogcontact zijn om die reden dan ook geen vanzelfsprekende zaken in de begeleiding van schizofrene patiënten.

Ik realiseer me dat de puzzel nog lang niet af is, en ben me ervan bewust dat er zeker in dit stadium weinig met zekerheid gezegd kan worden over effectieve begeleiding van mensen met psychotische ervaringen. Zeker op het gebied van zingeving en narrativiteit in de begeleiding van schizofrene mensen, is meer onderzoek nodig. Hoe kan men leven met ervaringen, voortgekomen uit twee verschillende manieren waarop tijd en ruimte worden bewoond? Hoe kunnen deze ervaringen in een levensverhaal geïntegreerd worden? Hoe kun je zelfoverstijging stimuleren? Wat is de relatie tussen zingeving, narrativiteit en zelfoverstijging? Het zijn vragen die een antwoord behoeven en onderzoek en tijd vragen, om zo de begeleiding van iemand met psychotische ervaringen te verbeteren.

Gebruikte literatuur

- Abrams**, M.H. *A Glossary of Literary Terms*. Seventh ed. Fort Worth: Harcourt, 1999
- Dongen**, P.I.M. van, *Zwerfers, knutselaars, strategen: gesprekken met psychotische mensen*, Thesis, Amsterdam, 1994
- Giroux**, Henry A. *Private Satisfactions and Public Disorders: Fight Club, Patriarchy, and the Politics of Masculine Violence*. *Journal of Composition Theory* 21 (2001): 1-31.
- Giroux**, Henry A. and Imre Szeman. *IKEA Body and the Politics of Male Bonding: Fight Club, Consumerism, and Violence*. *New Art Examiner* 28 (2000/2001)
- Kavadlo**, Jesse. *The Fiction of Self-destruction: Chuck Palahniuk, Closet Moralist*. *Stirrings Still: The International Journal of Existential Literature*. Volume 2, Number 2. Fall/Winter 2005.
- Kennett**, Paul *Fight Club and the Dangers of Oedipal Obsession* *Stirrings Still: The International Journal of Existential Literature*. Volume 2, Number 2. Fall/Winter 2005.
- Knippenberg**, Tjeu, *Existentiële Zielzorg: tussen naam en identiteit*, Boekencentrum, Zoetermeer, 2005
- Kusters**, Wouter, *Pure Waanzin: een zoektocht naar de psychotische ervaring*, Nieuwezijds, Amsterdam 2004
- Laing**, Ronald, *Het Verdeelde Zelf: Een existentiële studie in gezondheid en waanzin* Boom, Meppel, 1971
- Liotard**, Jean François, *Het onmenselijke*, Kampen 1992
- Mathews**, peter. *Diagnosing Chuck Palahniuk's Fight Club*. *Stirrings Still: The International Journal of Existential Literature*. Volume 2, Number 2. Fall/Winter 2005
- Palahniuk**, Chuck, *Fight Club*, Owl Books, New York 1996
- Palahniuk**, Chuck, *Stranger than Fiction: True Stories*. New York: Doubleday, 2004
- Sartain**, Jeffrey A. *Even the Mona Lisa's Falling Apart: The Cultural Assimilation of Scientific Epistemologies in Palahniuk's Fiction*. *Stirrings Still: The International Journal of Existential Literature*. Volume 2, Number 2. Fall/Winter 2005
- Sass**, Louis A, *Madness and Modernism: Insanity in the light of modern art, literature, and thought* Basicbooks Harvard Press, Cambridge 1992
- Weegen**, van der, Leonne, *Identiteit of vrijheid*. De Helling nr 4. 2005